
3 1761 08929955 6

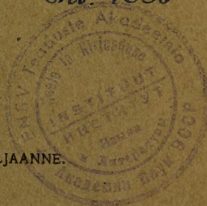
E. K. S. RAHWAKIRJANDUSE TOIMEKONNA WÄLJAANNE.

RAHWAKIRJANDUS 3.

EESTLASTE SUGU.

KIRJUTANUD **M. J. EISEN.**

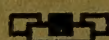
I. POOL.

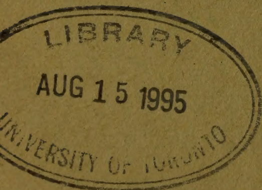

TARTUS, 1909.

E. K. S. RAHWAKIRJANDUSE TOIMEKONNA WÄLJAANNE.

Sisekord.

Sugukeeled ja sugurahwad.

Möödaläinud aastasaja wiimasel poolel hakkas Wene ajakirjandus iseäranis agarasti Balkani poolsaarel asuwatest suguwendadest ja nende raskest põlwest kirjutama. Ajakirjandus kahetses seni sugurahwaid, kuni sõda põlema süttis ja sõja tagajärjel sugurahwaste seas põlwe parandamiseks mitmed suured riiklikud muudatused ette wõeti. Meie päiwil on Balkani sugurahwaste küsimus Wene ajakirjanduses jälle rohkem ruumi pärima hakanud. Ikka ja ikka uuesti tuletawad ajalehed wendi „lähemas idas“ meelde. — Möödaläinud aastasaja lõpul sünnitas buuride sõda maailmas palju ärewust. Saksa ajakirjandus wõttis iseäranis elawalt buuride käekäigust osa ja kõneles rohkesti waesest sugurahwast kaugel Ahwrikas. Saksa rahwa elaw osawõtmine ei jõudnud takistada, et suguwennad buurid sugurahwa inglaste walitsuse alla sattusiwad. — Eesti ajakirjandus kõneleb wahel Soome suguwendadest. Meie wõiksime weel mitmest rahwast sarnaseid näitusi tuua, kuidas kõik rahwad oma suguwendadest, sugurahwastest räägiwad.

Kuidas saame rahwaste suguluse kätte? Kuidas pääseme pärile, kas eestlastel sugulasi olemas ja kes need sugulased? Ükski ajaraamat ei awalda sarnast rahwaste suguregistrit. Ajalugu ei taha sest midagi teada, et kõik Europa rahwad, weel wähem kõik maailma rahwad ühe-

teisele sugurahwasteks arwatakse. Teadus tunneb igal Europa rahwal küll enam, wähem sugurahwaid, kuid korraga astub ta rahwaste piiril wahele ja ütleb: siiamaale ja mitte enam edasi.

Keel on, mis rahwaid teineteisega suguluse sidemetega ühendab. Mitte üksiku isiku keel, sest üksik isik wõib mõnda keelt ära õppida, ilma et seega mitme rahwa liikmeks saaks, waid rahwakeel, see keel, mis rahwas igapäewases elus kõneleb. Maadeteadlane Ratzel ütleb, et keel on ometi ainult rahwaste suguluse olemise wälimine märk, aga et keele tähendust rahwaste sisemist tõuu wahetegemist määrates tuleb koguni wäheseks arwata. Riigirajad ei määra rahwaste sugulust. Ühes riigis wõiwad mitmesugused rahwad elada, keda mingisugused suguluse sidemed üheteisega ei ühenda. Näituseks Wene riigis asub palju rahwaid, kes üheteisele wõnnuwõõrad. Wenelasi, poolakaid, leedulasi, lätlasi loetakse sugurahwasteks, kui ka leedulased ja lätlased suguluse poolest wenelastest kaugel seisawad; tatarlasi, sakslasi, Kaukasia rahwaid, eestlasi jne. ei pea wenelased aga mitte oma sugulasteks ega arwa neid teaduski nende sugulasteks. Niisama ei ole eestlased ega sakslased oma wahel sugulased. Alles keel, mis rahwad räägiwad, teeb need rahwad üheteisega sugulasteks.

Ühe keele rääkijad wõiwad mitmesse riiki ulatada. Lapi keele kõnelejad asuwad Norras, Rootsis, Soomes ja Wenemaal, Prantsuse keele rääkijaid Prantsusemaal, Schweitsis, Belgias jne. Arukorral juhtub sedagi, et ühe keele kõnelejad rahwad ometi mitte sugulased pole. Amerika Ühendatud Riikides walitseb Inglise keel, aga Ühendatud Riikide elanikka ei tohi meie sellepärast ometi mitte inglasteks nimetada. Mitme maa rahwaste liikmeid on Amerikasse wälja rännanud ja seal Inglise keele ära õppinud. Inglise keel on walitsuse Amerikas oma kätte kiskunud. Niisama räägiwad „Kraasna Maarahwas“

Wene keelt, ilma et wenelased oleksiwad. Nad on selle keele kätte õppinud.

Tawalisesti määrab ometi keel sugulust. Seda ütlust ei tule nii mõista, nagu räägiksiwad sugurahwad sedasama keelt. Wenelaste suguwennad Balkanil ei kõnele sugugi Wene keelt, sakslaste sugurahwas buurid Saksa keelt, eestlaste suguwennad soomlased Eesti keelt. Igaüks neist rahwastest räägib oma keelt. Siiski nende oma keel on nimetatud rahwaste keelega sugulane. See ei tähenda, nagu läheksiwad sugukeelte sõnad teineteise sõnadega täiesti ühte. Pane tähele Tallinna murret ja Pihkwa eestlaste murret ja kohe näed, kui suur wahe nende wahel. Sõna on kas märksalt muudetud ehk meile tuttawa sõna asemel tarwitab Pihkwa eestlane teist meile hoopis tundmata sõna. Nii sünnib juba oma keeles; kui palju enam ei ilmu wahe teises keeles, olgu teine keel ka sugukeel.

Sugukeelteks nimetatakse tawalisesti neid keeli, kelles hulk ühesuguseid sõnu, kui ka muudetud moel, ette tuleb: Wene keeles semlja (maa), Serbia keeles semlja, Poola keeles semia. Ehk kuningas Wene keeli korol, Serbia keeli kral, Poola keeli kral jne. Siiski ei tee ühesugused sõnad keeltes keeli alati weel sugukeelteks. Selle wasta saame tunnistust Inglise keelest. Järele lugedes leitakse Inglise keelest 29,853 Romani keelte ja 13,230 Germani keelte sõna. Suure hulga Romani keelte sõnade peale waatamata ei loeta Inglise keelt ometi mitte Romani, waid Germani keelte hulka. Ei tee siis üksi ühesuguste sõnade hulk kahes ehk mitmes keeles keeli weel teineteisega sugulasteks, waid sõnade kujunemine. Sõnade muutmine, ülepea kujunemine annab keelele iseäraliku loomu; see lahutab keele teistest keeltest ja ühendab teda teistega. Sõnade kujunemine määrab nimelt, missugused keeled sugulased.

Paremaks arusaamiseks peame sugukeelte sündimist tähele panema. Ütleme, alguses kõneles üks rahwas kõik

üht keelt. Korraga sündis aga, nagu Kalewipoeg põhjaperest kõneleb; pere kolmest pojast weeres üks Wenemaale, teine tuiskas Turjamaale, kolmas sõitis põhjakotka seljas Wiru randa. Igaüks wiis oma keele kaasa, selle keele, mis wanemate kodu kõneldi. Wõõrastes oludes elades muutus iga wenna keel enam ehk wähem. Wõõrastes paikades unustasiwad nad mõnda, mis nad kodu näinud ja mis wõõrsil puudus. Ühtlasi õppisiwad nad wõõrsil mõnda asja tundma, mis neil kodu puudunud. Uued asjad tõiwad uued nimed kaasa. Uusi nimesid laenawad nad kas naabritelt ehk sünnitawad neid oma keele loomu järele. Mida rohkem aega mööda läheb, seda rohkem keel ennast wõõrsil moondab.

Läheks meie ajal keegi Krimmi eestlaste sekka asuma, teine jälle Ingeri eestlaste sekka, kolmas ehk Lätimaale Alukse linna ehk Marienburki ja asuksiwad seal 40—50 aastat ühtejärge. Kodumaale tagasi tulles awaldaks igaüks oma keeles suuremat ehk wähemat wahet. Palju uusi sõnu oleks nende keeltesse juurde tulnud ja mõni kodumaa sõna oleks nende keelest kadunud. Lugu on nimelt nii, et keele muutmiseks sugugi alati pole tarwis wõõrsile minna. Kodumaalgi moondab keel ennast ühtelugu, wõõrsil ainult rutem ja rohkem. Rahwas on nagu sepp ja keel nagu raud tule sees ta käes. Wasarahoopide all moondab raud oma kuju, keel nii ütelda ajawasara hoopide all. Rahwas hakkab üht ehk teist häält raskeks pidama ja muudab seda enesele kergemaks ehk jätab hoopis ära. Eestlane näituseks on ajajooksul hakanud õ-d pruukima, Wiru randlasel näitas see liig raske olewat, ta jäi o sõbraks, hiidlane jälle lahkus küll o-st, aga õ oli talle liig raske wälja rääkida, ta hakkas õ asemel ö-d pruukima. Nii ütleb randlane jogi, kirjakeel jõgi, hiidlane jögi, igaüks muudab sõna selle järele, kuidas talle hõlpsam wälja rääkida. Nägin hiljuti aias õunapuud. Iga suurem oks kandis isesugu õunu. Aednik oli igale

tähtsamale oksale omal ajal isesuguse õunapuu-wõsu külge pookinud. Isesugu wõsu mõjul kandis iga suurem oks isesugust wilja. Nii awaldab keelgi isesuguste mõjude tagajärjel isesuguseid nähtusi.

Omast kohast wõiksime keelt okaspuuga wõrrelda. Waata, kuidas näituseks kuusk kaswab. Uusi oksi, uusi okkaid tuleb järgesti juurde. Siiski näe, siin ja seal hakkab mõni oks, mis oma ülesande täitnud, juba kuiwama. Jälle mõni oks kaswab küll weel, aga tüwi ligidamalt langewad okkad ta küljest ära. Just niisamasugust nähtust awaldab meile keelgi. Sõnu ehk sõnalõppusid, mis siiamaale oma kohut auusasti täitnud, jäetakse unustusesse ja hakatakse nende asemel teisi tarwitama. Piiblis tuleb näituseks k e b j a ja t a a s sõna ette. Olen mõnda korda imestlemist kuulnud, miks niisugused wõõrad sõnad Piiblisse pandud. Pühakirja ümberpaneku ajal tarwitati neid küllalt weel, aga ajajooksul jättis rahwas nende tarwitamise järele ja wõttis teised asemele. Kebja ja taas aset täidawad nüüd kerge ja jälle.

Mõni kord sattub, ütleb keeleuurija Szinnyei, et mõni lõpp liialisest tarwitamisest oma jõuu kaotab. Talle antakse nüüd abilisi. Need toimetawad sest ajast peale üheskoos seda tööd, mis enne lihtne lõpp toimetanud. Sedagi juhtub, et keele hääled, mis oma wahel aastasajad kõige paremas sõpruses elanud, teineteise juures, tülitsema ja wõitlema hakkawad. Ses wõitlemises wõidab muidugi wägewam, nii et nõrgem kas teise sulaseks peab heitma, sellega ühte sulades, ehk oma aset täiesti teisele andma. See saatus tuleb iseäranis neile häältele osaks, kes nagu rajawahiks sõna lõpule seatud. Neile hakkab iga järgmine sõna wainu üles näitama, neid ühtelugu rõhudes ja taga kiusates, kuni rajawahid wäsides langewad ja kaowad. Iseäranis juhtub seda siis, kui niisugune rajawaht sõna tugewamast osast natuke kaugel sattub olema, nimelt rõhuga osast, ega see siis wõi wiimasel

appi astuda. Mõne korra ei käi nendegi käsi paremini, kes tugewa, rõhuga silbi ligidal seisawad, sest wiimanegi tarwitab tihti oma jõudu wähemate wendade mahasurumiseks.

Soome keel on oma rajawahtisid, oma pikemaid lõppusid enam jaksanud alal hoida, Eesti keel aga pikkade lõppude wasta wägewalt sõdinud. Waenulikku meelt pikkade lõppude wasta üles näidates tungib meie keel näituseks iseäranis ajasõnade pööramise mitmuse kolmanda isiku kui ka tingiwa kõnewiisi kallale ülepea. Lõppu „wad“ armastab keel „d-ks“ lühendada (tegiwad, tegid) ja tingiwa kõnewiisi kõiki lõppusid ainult ks-ga ära tähendada; nii näituseks teeksin, teeksid, teeks, teeksime, teeksite, teeksiwad asemel ainult teeks. Alles uuema aja kirjakeel katsub põlatud lõppudele jälle endist õigust tagasi anda. — Mõnes kohas kuuleme weel lõppu olnuwad, tawalisesti öeldakse olnud. Seda lühendatakse ja öeldakse olnd ja wiimaks paiguti weel old. Nii lühendatakse palju muidki ajasõnu.

Nagu looduses, walitseb keeleski heitlemine olemise pärast. Sõnad ja sõnalõpud heitlewad, ühed wõidawad, teised langewad ja surewad. Niisuguse heitlemise mõjul kaotab keel aja jooksul ikka enam oma algupäralist kuju. Loeme kolmesaja aasta eest peetud G. Mülleri Eesti keeli jutlusi ja paneme praegust keelt tähele, näeme kohe, kui palju meie keel ennast kolmesaja aasta jooksul muutunud, olgu ka, et Müller alati nii ei kirjuta, nagu räägiti. Igapidi moondab keele heitlemine sõnade ja lõppude wahel iga keelt aastasadade jooksul nii põhjalikult, et muistseid keeleaineid weel wähe järele jääb. Mõned sõnad kaowad ehk moondawad esialgulist kuju nii palju, et seda alles pika otsimise järele üles leiab.

Kahjuks ei tea me seda selgesti, kuidas Eesti keel aastasadade eest igapidi oma kuju awaldanud, seda teame aga küll, kuidas ta praegu oma kuju awaldab. Mõtelgem

Eesti keele murrete peale ja meile selgib, kuidas seesama keel nii mitmesuguseks harunenud. Niisamasugune nähtus paistab meile igast muust keelest silma.

Kui nüüd rahwas üheskoos elades keelt nii mitmet moodi moondanud, nagu see murretes ilmub, kui palju enam ei astu see muutmine päewawalgele, kui üks ehk mitu rahwaharu rahwatüwest eemale elama läinud. Igas rahwaharus kestab keelel niisugune heitlemine olemise pärast edasi ja see heitlemine muudab keelt iga rahwaharu keskel isewiisi. Keel muutub nii rohkesti, et teda aegamööda isekeeleks hakatakse kutsuma. Uue keelega ühes sünnib uus rahwaski.

Kõiki neid keeli, mis ühest alguskeelest sündinud ja sestsamast keelest ajajooksul isekeelteks arenenud, nimetatakse sugukeelteks ja nende kõnelejaid rahwaid sugurahwasteks. Õiguse pärast peaksime niisuguseid keeli alguskeele teisenditeks hüüdma, tawalisesti hüütakse neid ometi sugukeelteks. Niisugustes sugukeeltes leidub teadu pärast palju ühtlust, ütleb Szinnyei, aga alati ei ole hõlbus seda ühtlust üles leida. Algupäraline alguskeele kuju on neis keelte teisendites põhjani muutunud, muidugi mõista igas lahus arenenud keeles isewiisi, ise seaduste järele. Sellepärast sünnib ütelda, et sugukeeled ei ole õieti alati teineteise sarnased, waid ennem teistest korralikult lahku minewad. Mida enam aega sest saadik mööda läinud, kui sugukeeled sündinud, s. o. alguskeelest lahku läinud ja lahus olles arenenud, seda wähem ühtlust ja seda enam lahkuminemist wõime tawalisesti neis keeltes leida.

Kõigest sest selgub, et wõimata on sugukeeltest ilma õppimata aru saada. Mõni Tallinnamaa mees wõib palju raamatuid lugenud olla, aga wõtab ta „Setukeste Laulud“ kätte, jääb palju lauseid talle arusaamataks. Kui juba tihti seesama keelemurret ei mõisteta, kuidas wõib siis ilma sellekohase ettewalmistamiseta sugukeeli mõista,

näituseks eestlane karjalaste keelt? Mida kauem ja mida kaugemal üks sugurahwas teisest elanud, seda raskem sugukeelt mõista. Siiski peame ütlema, et sugukeeli, wähemalt lähemaid sugukeeli, muist keeltest kõige hõlpsam on ära õppida.

Tähtsamad keelekonnad ja keeled.

Tuntakse umbes 900 keelt. Keeled jaetakse mitmesse jakku, keelekonda. Ei ole tarwis kõigist keeltest kõnelema hakata. Nimetame ainult tähtsamaid ja tuttawamaid. Need on:

I. Semi keelekond.

II. Arja ehk Indo-Germani keelekond.

III. Altai ehk Turani keelekond.

I. Semi keelekonda arwatakse Ebrea, Aramea, Siiria, Wönikia, Arabia ja mõned muud keeled. Semi keelekonda esitawad siis Iisraeli rahwas ja nende sugulased. Semi keelekonna peapaigad on Palestina ja selle ümberkaudused maad.

II. Indo-Germani keelekond algab Indiast ja ulatab suuremalt jaolt läbi Europa. Sellesse keelekonda loetakse järgmised keeled:

1. India keeled, nagu Sanskrit, Zendi keel jne.
2. Irani keeled, nagu Persia, Armenia keel jne.
3. Romani keeled, nagu wana Ladina, praegune Italia keel, Prantsuse, Hispania, Portugali, Rumenia keel jne.
4. Greeka keel.
5. Slaawi keeled, nagu Wene, Bulgaria, Serbia, Poola, Tsehi, Slowaki keel jne.
6. Lito-Slawi keeled, Läti ja Leedu keel.
7. Kelti keel, mida bretagnelased Prantsuse loepoolsel neemel, Iiri rahwas, waleslased Walesi neemel ja gällased Shotimaal kõnelewad.

8. Germani keeled. Siia arwatakse esmalt endine Gooti keel ja muistne Skandinawia keel, nüüdsetest keeltest aga Saksa, Hollandi, Inglise keel jne. Peale selle weel praegused Skandinawia keeled, nagu Norra, Rootsi, Daani keel ja wiimaks Islandi keel.

III. Altai ehk Turani keelekond ulatab Altai mägedest Jäämereni, ulatab Kesk-Aasiasse, Wäike-Aasiasse ja Türgimaale ja laotab ennast Põhja Europas enam ehk wähem laiale. Kuidas arwatakse, on Altai keelekonna rahwaste kätki Altai ümberkaudu olnud, kust nad põhja, ida ja lääne poole wälja rännanud.

Altai keelekonda loetakse järgmised keeled:

1. Mongoli keeled.

2. Mandshu keeled; hüütakse wahel ka Mandshu-Tungusi keelteks.

3. Türgi keeled.

4. Tatari keeled. Mõlemaid keeli nimetatakse tihti üheskoos Türgi-Tatari keelteks.

5. Samojedi keel.

6. Soome-Ugri keeled.

Soome-Ugri keelte hulka loetakse 7 peakeelt ja hulk nende lähemaid sugukeeli.

Peakeeled on järgmised:

a. Soome keel.

b. Lapi keel.

d. Mordwa keel.

e. Tsheremissi keel.

g. Permi keel.

h. Ugri keel.

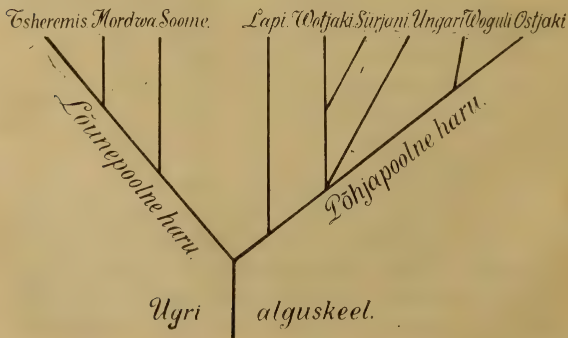
i. Ungari ehk Madjari keel.

Nagu ülemal olewast jaotusest näha, langewad Soome-Ugri keeled Türgi, Tatari, Mandshu, Mongoli ja Samojedi keelega ühte keelekonda, just niisama nagu Germani ja Slaawi keeled ja muud keeled omalt poolt jälle ühte keelekonda langewad. Eesti keele sugulus siis

Türgi ehk Tatari keelega tuletab nagu eestlaste sugulust Jaawetiga meelde. Ehk kui seda ütlust liig julgeks arwame, wõime parem ütelda: Eesti keel on Türgi ehk Tatari ehk Mongoli keelega umbes niisama sugulane nagu Läti keel Saksa ehk Wene keel Prantsuse keelega.

Keelepuu ja sugukeelte sônade wôrdlused.

Kõik keeleteadlased tõendawad, et meie sugukeeled ühest alguskeelest, Soome-Ugri keelest wälja kaswanud. Seda alguskeelt wõrreldakse tihti puuga, mis mõnda haru ajanud. Kuidas need harud aga puutüwest wälja endid laotawad, selle kohta lähewad arwamised lahku. Professor Ahlqvist jagab Soome-Ugri keelte suguseltsi kahte jakku. Teist kutsub ta Lääne-Soome suguseltsiks, teist Ida-Soome suguseltsiks. Lääne-Soome keelte hulka loeb ta Soome, Eesti, Liiwi, Wepsa, Wadja, Karjala ja Lapi keelt, peale selle weel Mordwa keelt, Ida-Soome keelte hulka kõik muid. Ungari keeleteadlane Budenz nimetab meie keele suguseltsi ainult Ugri keele suguseltsiks. Budenz jagab selle suguseltsi aga niisama nagu Ahlqvist kahte harusse. Budenzi keelepuu saab järgmise kuju:

Budenz nimetab üht haru põhjapoolseks haruks, teist haru lõunapoolseks. Põhjapoolsed Ugri keeled on Budenzi meelest Lapi, Wotjaki, Sürjäni, Ungari, Woguli ja Ostjaki keel, lõunapoolsed Ugri keeled Soome keel oma sugukonna, s. o. Eesti, Liiwi, Wadja, Wepsa ja Karjala keelega. Peale selle loeb Budenz lõunapooliste keelte hulka weel Mordwa ja Theremissi keele.

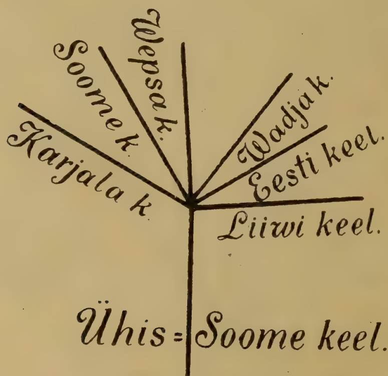
Keeleteadlane Donner jagab meie keelte suguseltsi niisama kahte jakku, Soome ja Ugri harusse. Soome haru jagab ta jälle kahte jakku: teist nimetab ta Permi ja teist Wolga-Balti oksaks. Wolga-Balti oksa jagab ta weelgi kaheks: teist nimetab ta Wolga keelteks, teist Lääne-Soome keelteks. Wolga keelte hulka arwab ta Mordwa ja Tsheremissi keelt, Lääne-Soome keelte hulka Soome keelt oma sugukonnaga, nimelt Eesti, Liiwi, Wadja, Wepsa, Karjala ja Lapi keelt. — Teised keeleuurijad jagawad mõne wähema muutusega keeli umbes sedasama wiisi.

Meie silma ette ilmub siis järgmine keelepuu:

Nagu sest keelepuust näha, ei anta Eesti keelele ses üleüldises keelepuus sugugi aset, waid teda loetakse

Soome keelte hulka, õigem öelda Ühis-Soome keelte hulka. Niisama puuduwad ses keelepuus Liiwi, Wadja, Wepsa ja Karjala keel. Neidki nimetawad teadusemehed üleüldise nimega Ühis-Soome keelteks. Tahetakse selgemat wahet teha, siis alles loetakse Ühis-Soome keeled üksikult üles. Need on: Soome, Eesti, Liiwi, Wadja, Wepsa ja Karjala keel. Kõik need 6 keelt on Ühis-Soome kännust wälja kaswanud. Kõige suurem neist keeltest on Soome keel, sellepärast sai keelte sugukond enesele Soome ehk Ühis-Soome nimeks. Teadus ei pane siis Eesti keelt etteotsa, waid suurema rahwahulga räägitawat Soome keelt. Professor E. N. Setälä jagab Ühis-Soome keelegi weel kahte jakku. Teise jakku arwab ta Eesti, Liiwi ja Wadja keelt, teise jakku Soome, Karjala ja Wepsa keelt. Kui Soome-Ugri keelepuu Ühis-Soome nimelisest harust selgemat pilti tahame saada, siis näeme haru umbes sedawiisi okse wälja ajawat.

Meile ilmub siis, et Eesti keel Ühis-Soome harust oksaks wälja kaswanud ja et Eesti keele lähemad oksad, lähemad sugukeeled Liiwi, Wadja, Wepsa, Soome ja Kar-

jala keel on. Mõni keeleteadlane lisab kaugemale lahkuminewa Lapi keelt neile weel lisaks. Igapıdi nimetame nende keelte kõnelejaid oma *lähemateks sugulasteks* ja neid keeli endid *lähemateks sugukeelteks*. Kõiki muid, nagu Permi, Wolga soomlaste ja Ugri keeli hüüame *kaugemateks sugukeelteks* ja nende kõnelejaid *kaugemateks sugurahwasteks*. Eestlasi ja eestlaste lähemaid sugulasi hüütakse õpetlaste poolt wahel ka *läänemere-soomlasteks* ehk lihtsalt lääne-soomlasteks.

Waatame, missuguseid sugukeeli meie tahame, kas Altai keelekonnast ehk Indo-Germania keelekonnast ehk mõnest muust keelekonnast, ikka paistab meile see nähtus silma, et need sõnad kõigis sugukeeltes kõige pealt ühised on, need sõnad nimelt, mis rahwad kõige madalamal hariduse astmel elades tingimata tarwitawad.

Niisugused on arwusõnad, kehaosade nimed, suguluse nimed, tawalised tööde nimed jne. See nähtus ilmub meie sugukeelteski. Lähemates sugukeeltes ei tunta alati weel suuremat wahet, kaugemates sugukeeltes kaswab aga wahe ikka suuremaks.

Paneme esmalt Soome keelt tähele. Meie arwusõnad kuuluwad Soome keeli: yksi, kaksi, kolmi, neljä, viisi, kuusi, seitsemän, kahdeksan, yhdeksan, kymmenen, sata, tuhat. Olgu tähendatud, et soomlased arwusõnade lõpul i sagedasti ära jätawad. Nii kõlawad arwusõnad weel enam meie arwusõnade moodi: üks, kaks, kolme, neljä, viis, kuus, seitsemän, kahdeksan, ühdeksan, kümmenen [1]). Meie isa on Soome keeli isä, ema-emo ehk äiti (= eit), wend = veli, sõsar = sisar jne. Meie näen on Soome keeli näen, teen = teen, luen = luen, kuulen = kuulen, tulen = tulen jne. Asesõnad mina, sina, tema, me, te, nemad kuuluwad Soome keeli minä, sinä, hän,

---

1) Soome y meie ü-ga kirjutatud.

me, te, he. Tämä ja nämät tulewad Soome keeleski ette, kuid neil on tähendus wähe muutunud. Ühesuguseid nimesõnu wõiksime otsata hulga üles lugeda, niisama muidki sõnu. Paneme parem teisi lähemaid sugukeeli ühtlasi tähele:

Eesti keeli:	Soome keeli:	Liiwi keeli:	Wadja keeli:	Wepsa k.:	Karjala keeli:
keel,	kieli,	keel,	tseeli,	k'el,	kieli,
silm,	silmä,	siilmä,	silma,	silm,	silmä,
pea,	pää,	pää,	pää,	pää,	pea,
süda,	südan,	südaam,	süä,	süda,'	südame,
maa,	maa,	maa,	maa,	maa,	moa,
elu,	elo,	elo,	elo,	elo,	elo,
päew,	päiwä,	pääwa,	päiwä,	päiwa,	päiwä,
lind,	lintu,	lind,	lind,	lind,	lindu,
palk,	palkka,	paalka,	palkka,	palkka,	palkka,
walgus,	walkeus,	wal,	walkõhus,	walgtus,	walgie,
pimedus,	pimeys,	pimdus,	pimehus,	pimed,	pimie,
külm.	kylmä,	külma,	tshülma,	külmä,	külmä.

Lööme weel silma kaugemate sugukeelte peale.

1 on Tsheremissi k. ikte, Lapi k. akte, Mordwa k. ifkä, Sürjani k. õt, Ostjaki k. it, Woguli k. äkwä, Ungari k. edj. 2 = Mordwa k. kafta, Lapi k. kuekte, Sürjäni k. kik, Tsheremissi k. kok, Ostjaki k. kat, Woguli k. kit, Ungari k. keet. 3 = Lapi k. kolm, Mordwa k. kolma, Ostjaki k. kholim, Woguli

k. koorom, Ungari k. haarom. 4 = Lapi k. nelje, Ostjaki k. nel, Woguli k. nile, Wotjaki k. nilj, Mordwa k. nilä. Ungari k. needj. 5 = Lapi k. wita, Sürjani k. wit, Mordwa k. wetä, Ostjaki k. wet, Woguli k. ät, Ungari k. öt. 6 = Lapi k. kuuta, Mordwa k. kota, Tsheremissi k. kut, Ostjaki k. khut, khuut, Ostjaki k. khot, Ungari k. hat. 7 = Mordwa k. sisem, Sürjani k. sisim, Lapi k. tsiehtsha, Tsheremissi k. shem, Woguli k. saat, Ungari k. heet. 8 = Tsheremissi k. kandakshe, Mordwa k. kofksa, Lapi k. kaktse. 9 = Tsheremissi k. indikshe, Mordwa k. weksa. 10 = Mordwa k. kemen. 100 = Mordwa k. sjada, Ostjaki k. sot, Woguli k. sat, Ungari k. saas.

Saagu weel mõni muu sõna kaugemates sugukeeltes üles tähendatud.

Käsi = Lapi k. kät, Tsheremissi k. ket. Mordwa k. käd, Ostjaki k. keet. Ungari k. kees, Sürjani k. ki, Woguli k. kaat.

Silm = Mordwa k. selmä, Lapi k. tshalme, Ostjaki k. sem, Ungari k. sem, Woguli k. säm, Sürjani k. sin.

Isä = Ostjaki k. is, Woguli k. is, Ungari k. öösh, wanemas keeles ishä.

Koda = Lapi k. kote, Tsheremissi k. kuda, Mordwa k. kut, Ostjaki k. koot.

Nimi = Sürjani k. nim, Ostjaki k. nem, Woguli k. näm, Lapi k. namma, Ungari k. neew.

Wesi = Mordwa k. wed, Tsheremissi k. wid,wit, Woguli k. wit, Ungari k. wiis.

Tuli = Lapi k. toll, tolla, Tsheremissi k. tol, Mordwa k. tol, Wodjaki k. til.

Olla = Mordwa k. ule, Tsheremissi k. ul, Wotjaki k wal, Woguli k. ol, Ostjaki k. ul, Ungari k. wal.

Me = Tsseremissi k. me, Ungari k. mi, Mordwa k. min, Lapi k. mije, Sürjani k. mie, Wotjaki k. mi.

Lähemaid sugukeeli wõrreldes paistab meile neist warsti üks iseäraldus silma. Mõnes sugukeeles on see-

sama sõna olemas, aga tema tähendus on ennast muutnud. Wahel on sellesama keele murdeski sõna enesele juba teise tähenduse saanud. Meie s a k s tähendab Lutsi murdes wanapaganat. Meie sõna kiitma tähendab Liiwi keeles sõimama, meie sõna siunama Soome keeles õnnistama, meie elu Karjala ja weel mõnes teises keeles warandust, meie karu Karjala keeles halwa, meie äi Wepsa keeles suurt ehk palju, meie waim Soome keeles naist (=waimo).

Wõrdlemisel ilmub lähemates sugukeeltes weel teine iseäraldus, ei Soome keeles, küll aga muis keeltes. Nagu tuttaw, ei armasta Eesti keel sõna alguses pehmeid umbhäälikuid b, d, g ega kaht umbhäälikut teineteise kõrwal. Sedasama peab Soome keelestki ütlema. Kõik umbhäälikutega algawad sõnad algawad kõwade umbhäälikutega. Sõna algusel puuduwad siis Eesti ja Soome keeles b, d, g. Wõõrast keelest laenatud b, d, g-ga algawates sõnades muudawad eestlased ja soomlased wälja rääkides need sõnad ikka p, t, k-ga algawateks sõnadeks. Umbhäälikute b, d, g kui ka kahe kõrwuti seiswa umbhääliku wäljarääkimine walmistab eestlasele raskust, nimelt aga kui esimene umbhäälik s on. Liig tihti wahetab eestlane wälja rääkides ilma tahtmata b, d, gp, t, k-ga ära ja jätab esimese umbhääliku wäljarääkimata. See pehmete umbhäälikute ärawahetamine kõwadega kui ka püüd esimest umbhäälikut sõna algusel rääkimata jätta on eestlasel tundemärgiks, kellest wõõras warsti eestlase ära tunneb. Liiwi, Wepsa, Wadja, Karjala ja Lapi keeles algab hulk sõnu aga ka pehmete umbhäälikutega ja kahe umbhäälikuga ; nii kannab laplaste rahwaluule pailaps „staalu“ nime. Tihti langewad b, d, g-ga algawad sõnad neis keeltes küll laenusõnade kilda, aga igapidi räägiwad meie lähemad sugulased neid umbhäälikuid õieti wälja, s. o. pehmeid pehmelt ega püüa sõna algusel seiswast kahest umbhäälikust esimest wälja rääkimata jätta. Wodja, Wepsa, ja Karjala keeles tuleb Wene ч sarnane umb-

häälik ette, mis ч sarnaselt räägitakse, näituseks tshura (Setu tsura), tshappan (tapan), tshülm (külm) jne. Karjala keel armastab peale selle weel rohkeste susisewaid hääli: sh tuleb wäga tihti Karjala sõnades ette. Näituseks seitshemes (=seitsmes), sheisatan (=seisatan), shuuri-shündü (=suur sündind) jne.

Laenusônad.

Enne nimetasime, et üks rahwas teisega kokku puutudes teiselt uusi asju näeb, uusi kombeid õpib ja ühtlasi ka enesele uusi sõnu laenab. Sedasama teed on meie esiwanemadki käinud. Nagu laenusõnadest näha, seisiwad esiwanemad alguses weel õieti madalal hariduse astmel. Sõnad, mis wähegi enam hariduse wäljalagunemist tunnistawad, langewad ju laenatud sõnade kilda. Mõned õpetatud mehed arwawad, et meie esiwanemad muistsel ajal ainult seitsmeni osanud lugeda. 8 ja 9 peawad nad laenusõnadeks ja 10 alles hiljem wäljaarwatud sõnaks. Mina omalt poolt ei tahaks hea meelega uskuda, et 8 ja 9 laenusõnadeks tulewad lugeda. Ennem usun seda, mis keeleteadlased weel tähendawad, et nimelt sada ja mesi ja wesi laenusõnad olla, ehk küll wiimne sõna minus wägisi püüab kahtlust äratada. Sada ja mesi wõisiwad küll esiwanematel tundmata olla, aga wesi? Ükskõik, kus nad asusiwad, wett nägiwad nad igalpool. Wee jaoks pidi neil oma sõna olema. Leidus neil oma sõna, miks läksiwad nad siis wee sõna indo-germanlastelt laenama? Pealegi tuleb sõna wesi suurema ehk wähema muutusega igas meie sugukeeles ette. Tahawad keeleteadlased wett ommetigi laenuks tunnistada, jääb meile asja seletuseks ainult üks wõimalus üle: esiwanematel oli wee jaoks oma sõna, aga nad wahetasiwad selle Indo-Germani keelekonnast laenatud sõna wastu ümber.

Pea ülemal nimetatud sõnade laenamise järele algas palju suurem laenamine. Nad laenasiwad sõnu, kelle laenamist otse imeks peab panema. Meie ei wõi mõista, kuidas esiwanemad enne ilma nende sõnadeta läbi saanud. Et nad neid kõiki oma pärissõnade asemele wõtnud, ei näita küllalt tõekujulik olewat.

Palju laenusõnu on Läti - Leedu keelest wõetud, nagu professor V. Thomsen tunnistab. Meie ei hakka siin Ugri keelte laenusid tähele panema, see wiiks meid liig kaugele, meie waatame parem ainult Ühis-Soome ehk ainult Eesti keele laenusid. Need laenud tunnistawad, et meie suguselts Läti - Leedu rahwaga korra külg külje wasta asunud, wõib olla ehk koguni läbisegamini. Asuwad ju lätlased praegugi eestlaste naabruses, ilma et nende keel Eesti keele kohta suuremat mõju awaldaks. Wist puutusiwad aga muiste meie esiwanemad Läti-Leedu rahwastega palju sagedamine kokku, käisiwad rohkem teineteisega läbi ja wõisiwad seda wiisi enam oma mõju meie suguseltsi keele kohta awaldada. Kus meie suguselts muiste Läti-Leedu rahwastega kokku puutunud, selle kohta kindlat otsust teha oleks hulljulgus. Igapidi sündis laenamine palju enne praegustele eluasemetele asumist. Läti - Leedu laenusõnu leidub rohkeste kõigis meie lähemates sugukeeltes, aga oma jagu ka Mordwa ja Tsheremissi keeles, ehk küll kaugeltki mitte nii palju, kui läänesoomlaste keeltes.

Paneme mõned Läti - Leedu laenusõnad siia üles: sõsar, tütar, hõim, kaim, talgus; maja, malk, sein, teiwas, sild, tuba, tara; kannel, kirwes, labidas, luud, ratas, regi, suga, tuur, wars, koonal, niis; kinnas, kübar; õlut; mets, salu, kadakas, tõrw, hirw, ani, harakas, kägi, räästas, teder, metsis, waha; härg, jäär, oinas, põrsas, udar, hari, karw, will, hein, kulu, luht; ernes, iwa, seeme, wagu, äke, angerjas, wähk, lõhe, ahingas: laew, puri, meri jne.

Need sõnad tunnistawad, et esiwanemad alguses merd ega laewa, koduloomi, maja, tööriistu jne. ei tunnud. Imestlema peame aga, et neil metsa ja metsaloomade kohta oma sõna puudub, niisama mõrsja, tütre ja sõsara sõna. Meil arusaamata, kuidas nad waremalt nende sõnadeta toime wõisiwad saada.

Mitte ainult Läti - Leedu keelest ei laenanud esiwanemad muistsel ajal, waid niisama agaralt indo - germanlastelt, õigem gootlastelt. Indo-Germani laenusõnad langewad nimelt Gooti sõnade kilda. Gooti keele sõnade laenamist tuleb hilisema aja peale arwata. Kuna Läti-Leedu laenusõnad enam algupärasel järjel seiswat elu kujutawad, tunnistawad Gooti laenusõnad ju edenemist hariduse teel. Läti-Leedu keelest ei laenatud weel ühtki metalli ega haritawa wilja nime. Kõiki neid pidi alles Gooti keel andma.

Gooti keele laenusõnad tunnistawad, et meie suguselts muiste gootlastega niisama ligidalt koos asunud nagu Läti-Leedu rahwaga.

Gootlastega üheskoos elades hakkasiwad nende ühiskondlised olud arenema ja põlluharimine edenema, sest põllutöösse puutuwad sõnad on Gooti keelest wõetud. Endised kalapüüdjad ja metsloomade püüdjad heitsiwad karjakaswatajateks ja põllumeesteks. Niisama tunnistawad Gooti keelest laenatud sõnad merega ligemat kokkupuutumist. Cootlastelt õppisiwad esiwanemad metaliisid tundma ja mõnesuguseid sõjariistu ja tarwiriistu walmistama. Gootlastelt woolab wägew hariduse wool meie lähematesse sugurahwastesse. Ülepea wõime ütelda, et kokkupuutumine gootlastega meie esiwanematele nagu uue aja kätte tõi. See uus aeg lõi nende elu ja olu uueks, tõstis neid metsrahwast juba hariduse esimesele astmele.

V. Thomsen loeb hulga sõnu üles, mis meie esiwanemad gootlastelt laenanud. Kus kohas see laen ette

wõetud, seda maateaduslikult ära määrata ei tohi meie. Igapidi praegustest elukohtadest hommiku pool. Thomseni ülesloetud Gooti keelest laenatud sõnadest nimetame tähtsamad: kuningas, wald, walitsus, laen, kihlamine; mõõk; hame, katel, nael, nõel, rõngas, sadul, noot; kammer, waras; lammas, walaskala; aganad, humalad, kaerad, rukkid, oder, põld, leib; kuld, raud, tina, muld, kalju, rand jne.

Gooti sõnade kõrwal tuleb muist sõnu weel muistse Skandinawia keelest wõetud laenusõnadeks lugeda. Gooti ega muistse Skandinawia laenusõnad ei ulata oma ea poolest ammugi nii kaugele muistsesse aega, kui Läti-Leedu laenud. Gooti ja muistse Skandinawia laenusõnades ei ole nii wanu häälte muutusi kui Läti-Leedu laenusõnades. Peale selle ei ulata need laenusõnad ka Wolga keeltesse. Gooti piiskopp Ulfila Piibli ümberpanekust, mis neljandal aastasajal tehtud, saame aru, et laenud umbes selle ümberpaneku ajal ette wõetud, osalt aga ka warem, osalt hiljem.

Wiimaks peame weel Slaawi keelte mõju Ühis-Soome ajal nimetama. See algab hiljemalt kui Gooti mõju ega jaksa enesele ammugi nii suurt wõimupiiri omandada, kui Läti-Leedu ehk Germania keeled. Slaawi sõnade hulk on wäike ja langeb küll wist alles Ühis-Soome lõpu aja peale. Slaawi laenusõnadest oleks nimetada wärten, koonal, sahk, sundija. Kõrgema hariduse sõnu laenati neilt raamat, rist, ristimine, papp. Slaawlased on ise aga osalt ju enne kreeklastelt laenanud.

Saagu lõpuks nimetatud, et laenamine wõõrastest keeltest Ühis-Soome lahkuminemisegi järele edasi kestis. Eesti keel laenas rohkeste Rootsi ja Saksa keelest, Soome keel Rootsi keelest, Liiwi keel Läti keelest, Wadja, Wepsa ja Karjala keel Wene keelest.

Eestlased.

Wanemad teated sugurahwastest.

Esiwanemate muistsest ajast puuduwad meil kirjalikud tunnistused. Ainult niipalju teame, kui rahwaluule ained ja mullapõues eestleitud mälestusemärgid meile kuulutawad. Ise esiwanemad kirjutada weel ei osanud, haridusekandjad ja kirjatundjad aga meie esewanemaid ei tunnud. Haridusekandjad ja kirjatargad asusiwad meie esiwanematest liig kaugel, pealegi puudusiwad läbikäimiseks teed ja sõiduriistad. Haridus pidi enne meie esiwanematele ligemale jõudma kui teated meie esiwanematest haritud maailma jõudsiwad ja kirjamehed meie esiwanematest hakkasiwad teateid andma.

Kristuse ajal algab juba elawam läbikäimine Europa rahwaste wahel. Kauplemise ja sõdimiste kaudu laienes roomlaste maateadusline waatepiir, nagu seda ju Tacituse kirjadest näeme. Tacitus kirjutab küll nimelt germanlastest, aga ommeti ulatawad ta teated kaugemale, ulatawad meie suguseltsi juure. Tacituse teadete järele elas Läänemerest kirde pool, wenedide maast põhja poole Finni rahwas. Selle Finni rahwa kohta kirjutab ta: „Neil on imelik toorus, hirmus waesus: ei sõjariistu, ei hobuseid, ei kodu; roaks rohi, riieteks loomanahk, magamisepaigaks maa. Ainsaks kaitseks nooled, kellele nad raua puudusel luu teraks otsa panewad. Metsas käimine on

meeste ja naeste elatus, sest naesedki käiwad kaasas hulkumas ja wõtawad saagist osa. Ei ole wäikestel lastel muud warjupaika kiskuwate loomade ja halwa ilma eest, kui et neid kusagile okste padrikusse peidetakse. Siia tulewad noored, siia wanad. Aga niisugune elu meeldib neile enam kui põldu harida, hooneid ehitada ja kauplemas käia."

Peale selle kõneleb Tacitus weel aestidest, aga Tacituse aestid ei tähenda eestlasi, waid mõnda rahwast Läti-Leedu tõuust. Finni nimi aga tähendab, nagu tuttaw, soomlasi. Tacituse ajal oli aga weel Ühis-Soome rahwas olemas, rahwas, kelle liikmed hiljem soomlasteks, eestlasteks, liiwlasteks, wadjalasteks, wepslasteks ja karjalasteks lagunesiwad. Castrén tahaks nende rahwaste sekka ka weel laplasi lugeda. Castrén ütleb: „Lapi ja Soome keelt wõrreldes näeme, et nende wahel ligine sugulus walitseb ja kui 2000 aastat tagasi läheme, wõime aga arwata, et laplased ja soomlased üks rahwas oliwad."

Kas laplased ja soomlased Tacituse ajal üks rahwas oliwad, selle poolest wõib kahelda, kuid tõeks jääb, et mõlemad rahwad lähidalt sugulased oliwad. Wõib olla, et Tacituse kirjeldus ainult laplaste kohta käib, wõib olla, et see aga tõeste ühis-soomlasigi, siis meie esiwanemaid kujutab. Ju Castrén ütleb selle Tacituse kirjelduse kohta, et ta omalt poolt midagi ei leia, mis keelaks seda kirjeldust Soome sugu rahwaste kohta käimast.

Teateid Soome sugu rahwastest annab Rawenna piiskopp Jordanes 551. aastal oma kirjatöös „Gootlaste teod". Ta kõneleb esmalt wägewast Gooti riigist, mis Läänemerest Donau jõeni ulatas, ja kirjutab siis: „Kui gootlaste kuningas Geberik oli sest elust lahkunud, hakkas ta järele walitsema Amali sugu kuulsam mees Hermanarik, kes mõnda sõdikat põhjarahwast wõitis ja neid oma seaduste järele elama sundis. Ei ole ülekohus, et mõned wanemad kirjamehed teda Aleksander Suurega

wõrrelnud. Sest ta heitis oma walitsusekepi alla Golteskūta, Thiudose, Inaunksisi, Wasinabronka, Merensi, Mordensi, Imniskarisi, Roga, Tatsansi, Atauli, Nawego, Bubeganisi ja Kolda rahwa." Kõwa pähkli annab Jordanes nende rahwaste nimedega õpetlastele hammustada. Kaua ja palju on nad nende nimede kallal pead murdnud ja mõnesuguseid oletamisi awaldanud. Raskust suurendab see lugu, et hilisemad ärakirjutajad Jordanese nimesid mitmetpidi käänanud ja wäänanud, ja ränk pärile pääseda, kuidas need nimed esiotsa kuulusiwad.

Golteskūta nimest on ju mõni õpetlane tahtnud slaawlaste „tshudi" wälja lugeda, kuid ennem wõime sest gootisküütlasi wälja lugeda, kui oletame, et eksiteel l nimesse juhtunud. „Tshud" ilmub meile aga Thiudos nimes, nagu suurem jagu õpetlasi seletab. Thiudos käiks siis Soome sugu rahwaste kohta. Inaunksis püüab professor Yrjö-Koskinen Aunuseks teha, siis Thiudos inaunxis Tshud Aunuses. Kuid selle oletamise wasta on õieti tähendatud, et Tacitus wähe tarwitatud Aunuse nime waewalt wõis tunda. Teised õpetlased jälle püüawad Inaunksist Ugaunia teha. Sedagi seletust wõime waewalt õigeks pidada, Nii jääb teadmata, mis see nimi õieti tähendab.

Wasibronka nimi walmistab jällegi peamurdmist. Nimetame lühedalt, et õpetlased Wasibronka nime on katsunud lahutada, ja sest kaht nime teha. Wasi sõnast leiawad nad selle rahwa, kellele Arabia kirjamehed Wisu ja Nestor Wes nime annab, siis meie wepslased. Bronka nime jälle püüawad õpetlased Bjarma, Perma nimega ühendada. Bronka ja Bjarma, Permi nime wahele jääb aga suur wahe. Hõlpsamine lasewad endid nimed Merens ja Mordens seletada. Merens tähendab endist Merja rahwast, Mordens aga Mordwa rahwast.

Imniskaris on raskem seletada. Mitmed õpetlased katsuwad sest Tsheremissi nime wälja lugeda. Wõimata

see ei oleks. Jordanese muud nimed jääwad aga meil mõistatuseks.

Jordanese teateid täiendab omast kohast ajalookirjutaja Procopius, kes umbes sellsamal ajal elas. Omas raamatus „Gootlaste sõdadest“ kõneleb ta kahest põhjamaa rahwast. Ühed kannawad „gautide“, teised „skrithifinnide“ nime. Gautidest tunneme gootlased, skrithifinnidest Soome sugu ära. Skrithifinnisid wõiksime umbes „suksisoomlaste“ nimega ümber panna. Procopius kirjutab: „Põhjamaa metsrahwast elab üksainus sugu, nimelt skrithifinnid, metsloomade wiisi. Neil ei ole riideid ega kingi, nad ei joo wiina ega korja maa wilja. Nad ei hari maad ega tee nende naesterahwad mingisugust käsitööd. Mehed ja naesterahwad käiwad alati metsloomi püüdmas laialdastes laanedes ja nende ligidal mägedel, mis seal palju leidub. Nad elawad ainult tapetud loomade lihast ja kannawad eneste ümber nende nahku. Neil ei ole linase riide kangaid ega õmblemise abinõuusid; sellepärast seowad nad tapetud loomade soontega nahad teineteise külge kinni ja katawad sedawiisi kogu keha. Nad ei elata wäikseid lapsi nagu muud inimesed, sest skrithifinnide imewad lapsed ei saa piima juua ega ime nad emarinda, waid neid kaswatatakse ainult kinnipüütud metsloomade üdiga. Niipea kui naene lapse sünnitanud, mähib ta lapse kohe nahkadesse, riputab kuhugile puu otsa, paneb üdi suhu ja läheb ise metsa. Metsas käimine on meestel ja naestel ühine. Niisugune on selle metsrahwa elu!“

Umbes niisama, aga täielikumalt kirjutab ajalookirjutaja Paulus Warnefrid 8. aastasajal nende elu. Nagu näha, näitab Procopiuse skrithifinnide kirjeldus meile metsrahwast. Osalt wõib see kirjeldus küll laplaste kohta käia, kelle maal tõeste mägesid leidub. Ühis-soomlaste asumaadel ei wõi mägedest palju kõnelda. Muist kirjel-

dust langeb luule kilda. Muidu aga wõiksiwad ühis-soomlased sell ajal küll nii elada, nagu Procopius kirjeldab.

Selgemat maateaduslist seletust põhjamaade kohta annab 800 aastate lõpul anglosakslaste kuninga Alfred Suure toimetutud raamat. Selles jutustab norralane Other oma põhjamaa teekäiku. Other seletab, kuidas ta ümber põhjakapi hommiku poole purjutas. Wiimaks pööris rand lõuna poole ja Other purjutas lõuna poole. Siin jõudis ta 5. päewase purjutamise järele ühe suure jõe suhu. Other ei usaldanud edasi purjutada, sest teisel jõe kaldal asus rohkeste rahwast.

Selle suure jõe ääres asusiwad Otheri kirjutuse järele beormad, kelles meie permlasi ära tunneme. Need beormad kõnelesiwad Otherile omast maast ja ümberkaudistest maadest palju, aga Other ütleb, et ei tea, mis sellest tõsi, sest et oma silmaga ei ole näinud. Kauget põhjapoolist maad nimetab Other Terfennaland; see oli tühi maa; ainult harwa juhtus kalamehi ehk jahimehi nägema. Need Terfennalandi asujad oliwad muidugi laplased. Laplased ja permlased kõnelesiwad Otheri meelest peaaegu sedasama keelt.

Other teab siis õieti laplastest ja permlastest rääkida. Enam teateid meie sugurahwaste kohta arwatakse Breemeni Aadami (1076) kirjades leiduwat. Breemeni Aadam kõneleb Witsi, Mirri, Lami, Skuti ja Turtsi rahwast. Neist nimedest on õpetlased wepslased, merjalased, hämalased, tshudid ja turulased (Turu linna ümberkaudu asujad) wälja lugenud.

Wähem rahwastest kui maadest annab Arabia kirjanik Edrisi teateid, kes umbes 1154 maateaduseraamatu kirjutas. Edrisi nimetab, et põhjamaal Finmark ja Thabast olla. Esimene tähendab muidugi Soomemaad üleüldse, wiimane Hämemaad. Wiimast kirjeldab ta külarikkaks ja rahwarikkaks maaks. Weel kirjutab ta Estlandist (Eestimaast), Swadast (Rootsimaast), Sikthunast (Sigtunast Rootsi

linnast), Sklabist (slaawlastest), aga kõik need hämarad teated tunnistawad, et Edrisi pisut põhjamaadest kuulnud, ilma et ta pikemat seletust maade ja rahwaste kohta teaks anda.

Esimest korda annab selgeid teateid Soome sugurahwaste kohta Kiiewi kloostri munk Nestor, oma ajaraamatus, mis 1110. aastani ulatab. Nestor ise suri umbes 1114 ja 1116 wahel. Oma ajaraamatus loeb Nestor need rahwad üles, kes tema ajal Kesk- ja Põhja-Wenemaal asusiwad. Ta kirjutab: „Jeeweti maaosas (Europas) asuwad need rahwad: Russ, Tshud, Merja, Muroma, Wes, Mordwa, Sawolotskaja Tshud (Tagamaa Tshud), Perm, Petshera, Jam, Ugra, Litwa, Simegola, Kors, Letgola, Ljub.“ Wähe eespool kirjutab Nestor jälle: „Kriwitshid asuwad Wolga, Wäina ja Dnjepri jõe ülemas otsas, nende linn on Smolensk. Neist põhja poole Walgejärwe juures asub Wes, Rostowi järwe ääres Merja ja Kleshtshino järwe ääres ka Wes. Aga Oka jõe ääres seal, kus see woolab Wolgasse, Muroma ja siis Tsheremis ja Mordwa.“ Siis loeb Nestor slaawlasi üles ja kirjutab selle peale edasi: „Aga need on muud rahwad, kes wenelastele maksu maksawad: Tshud, Merja, Wes, Muroma, Tsheremis, Mordwa, Perm, Petshera, Jam, Litwa, Simigola, Kors, Narowa, Lib. Neil on oma keel, nad on Jeeweti sugu ja asuwad põhjapoolsil mail.“

Nestori ajaraamatust ei kuule meie mitte ainult sugurahwaste nimesid, waid mitmele neist määratakse koguni asukohad. Nimed ei lähe alati praeguste nimedega kokku. Siiski wõime nende tähendusest hõlpsaste jagu saada. Tshud tähendab Nestoril Läänemere ääres asuwaid sugurahwaid, enamaste eestlasi, wõib olla, peale selle aga ka weel karjalasi. Merja ja Muroma rahwad asusiwad Nestori ajal lähemate ja kaugemate sugurahwaste wahel; nad on ammu kadunud. Need meie sugurahwad on wenelaste sekka ära sulanud. Wes tähendab wepslasi; neist

eespool rohkem ; Mordwa mordwalasi. Sawolotshskaja Tshud on õpetlastele enam peamurdmist walmistanud. Ühed arwawad, et Sawolotshskaja Tshud Äänisjärwe ja Walgemere wahel asuwat Soome sugu tähendab, teised aga, nagu Sjögren, seletawad, et nimi umbes Tagamaa Tshud tähendab, Sawolotshskaja Tshud siis kõik neid sugurahwaid, kes Walgejärwe ja Petshera jõe wahel asusiwad. Wiimast seletust tuleb minu meelest paremaks pidada. Perm on muidugi Permi rahwaste nimi. Petshera nimelist rahwast meie päiwil ei tunta. Nagu näha, nimetati wanal ajal Petshera jõe järele neid rahwaid, kes ta ääres asusiwad, Petshera rahwaks. See rahwas peab wist küll praeguste sürjänlaste ehk wotjaklaste esiwanemaid tähendama.

Jam on seesama rahwas, keda wahel jämiks, jämlasteks, weel sagedamini aga hämelasteks hüütakse, seega üks soomlaste perekas sugu. Meie wõiksime seega ütelda, et Jam soomlasi tähendab. Ugra nimi juba juhatab otsust tegema, et Nestor selle nime ugrilastele annud.

Nestori Litwa, Simegola ja Letgola rahwaid aga ei tohi meie enam sugurahwasteks lugeda, waid need seisawad meist kaugel. Need on Läti-Leedu tõugu. Litwa tähendab leedulasi, Simegola semgallasi ja Letgola lätlasi.

Kors ja Ljub ehk Lib juhatawad meid jälle sugurahwaste juure. Kors tähendab kurelasi, kes Kuramaal elasiwad ja nüüd niisama ammu kadunud on nagu Merja ja Muroma rahwas. Ljub wõi Lib on muidugi Liiwi rahwa s. o. liiwlaste nimi. See rahwas elas sell ajal lõuna pool Liiwimaal ja põhja pool Kuramaal.

Narowa rahwast tahawad mõned Samaiti rahwaks teha. Ühes wanas käsikirjas seista Narowa asemel Neroma ja Neroma kõrwal seletus Shemoit. Minu meelest näitab ommeti parem olewat, wana teisindi nime peale waatamata, Narowa juurde jääda. Narowa rahwas tähendab muidugi rahwast, kes Narowa ääres asusiwad. Kui nüüd, nagu

enne nimetasime, Tshud eestlasi tähendab, siis ei wõi Narowa rahwa nimi enam eestlaste kohta käia. Meile jääwad üle need rahwad, kes Narowast ida pool asusiwad. Mõni aeg hiljemini kirjutawad Nowgorodi ajaraamatud Woti wiiendikust. Woti wiiendik ulatas peaaegu Narowa jõeni. Woti nimi sai wiiendik ehk maaosa aga wadjalastelt, kelle asukohad Narowa jõe ligidalt hommiku pool algasiwad. Meie peame seega oletama, et Narowa rahwas wististe wadjalasi tähendab.

Meie jõuame lõpule. Kõiki meie sugurahwaid Nestor ei nimeta, aga ta nimetab neid ommeti hulga. Pealegi seab ta 2—3 mälestuse-sammast üles. Merja [1]) ja Muromaa rahwa on aeg hauda wiinud, aga Nestor kuulutab meile, kus need sugurahwad wanal ajal asunud. Kas nimetatud kaugematest sugurahwastest kõik iserahwastena juba elasiwad ehk mõne teisega weel ühes, selle küsimuse jätab Nestor seletamata.

Sugurahwaste rändamine praegustele elukohtadele.

Suure tammega on wahel Soome-Ugri rahwaid wõrreldud. Tamm tõusis taewa poole ja ta oksad ulatasiwad kaugele. Soome-Ugri tamm kaswis ja ta oksad lagunesiwad Aasias laiale, aga Aasiast tungisiwad nad edasi lääne poole ja jõudsiwad läänes põhjapoolsetes maades, Atlandi mereni, Jäämere randa ommeti mitte jõudes, küll aga mitmes kohas Wolga ääres kaugele lõuna poole tungides. Aga nagu iga wõrdlus lonkab, nii lonkab seegi wõrdlus. Ei wõi esiteks millgi kombel tunnistada ega uskuda, et Soome-Ugri tamm ehk sugupuu oleks suure tamme moodi jõudsaste kaswanud, ja teiseks

---

1) Merjamaa kihelkond ja mõis ja Merjaküla kõlawad nagu hämarad mälestused otsa saanud Merja rahwast.

tahab ütlus liiale minna, et ta kogu Aasiat Altai mägestikust põhja poole ja kogu põhjapoolist ja hommikupoolist Wenemaad ühel ajal enese alla oleks wõtnud. Mitmed uurijad tõendawad küll, et laplased ju enne rahwaste rändamist Lapimaal asunud, siis seega Soome-Ugri sugupuu Atlandi mereni oma okstega ulatanud. Mujal aga tuleb lugu ikka nii wälja, et selle sugupuu oksad wahel siia, wahel sinna endid pöörnud.

Nagu tuttaw, peetakse Soome-Ugri sugurahwaste kätkiks Aasiat, nimelt aga Altai maid. Millal Soome-Ugri sugu ennast sealt wälja laotama hakanud, selle poolest katsume käpuga pimeduses. Igapidi peame oletama, et mida enam rahwa hulk kaswis, seda enam pidi ta laiale minema. Peatoiduse saawad madalal hariduse astmel olewad rahwad ju kas kalapüüdmisest ehk jahilkäimisest. Altai pool on jõed wähemad weel, seega ka wähem kalarikkad. Uurijate arwamise järele tarwitab jahilkäija aga umbes 40,000 tündrimaad, kui ennast jahilkäimisest üksi wõib elatada. Kalapüüdmine ja jahilkäimine ei jaksanud suuremat hulka enam wähemal pinnaruumil toita. Tahes ehk tahtmata pidi üks sugu teise järele wanast kodupaigast kaugele minema enesele peatoidust muretsema.

Rahwad oliwad esimesel ajal uitjad, hulkujad, ilma kindlate eluasemeteta, s. o. elumajad puudusiwad neil. Niisugusel korral ei teinud edasiuitmine suuremat waewa, pealegi et rahwal midagi iseäralikku warandust polnud. Nii kaua wiibisiwad nad ühes paigas, kui nad sealt peatoidust leidsiwad. Jäi peatoiduse saamine pisukeseks, uitsiwad nad jälle edasi. Seda wiisi jõudis Soome-Ugri rahwa üks ots wiimaks Europasse ja otsis siit niisama ülespidamist, nagu enne Aasiast. Teineteisest ikka kaugemale minnes hakkas aja jooksul ühe sugu keel teise sugu keelest ikka enam lahku minema ja sugurahwaks arenema.

Aastasajad, jah enam kui aastatuhanded kestis küll wist, enne kui teistest lahkuläinud suguseltsist rahwas kaswis. Kuidas sugukonnad teineteisest lahkusiwad, kus meie esiwanemad elasiwad, seda kõike katab hämarus. Igapidi nii palju näikse kindel olewat, et nad meie aja-arwamise algusel enam lõuna pool asunud ja mingisuguses ühenduses Wolga rahwastega seisnud. Seda tunnistab nimelt läänesoomlaste ja mordwalaste ligem sugulus üle-pea, paremine weel aga ühised puude nimed neis keeltes. Tamme ja wahtra nimed tulewad niihästi Lääne-Soome kui Mordwa ja Tsheremissi keeles ette. Tammede ja wahtrate põhjapoolne piir käib Soomelahest hommiku poole Jaroslawi, Kostroma ja Wjätka kubermangu lõuna-poolsete osade kaudu. Ühised tamme ja wahtra nimed Lääne - Soome keeltes ja Mordwa ja Tsheremissi keeles tunnistawad, et nende rääkijad rahwad wanasti seal elanud, kus need puud kaswanud, siis nende puude põhjapiirist lõuna pool. Seega tohime ehk ka oletada, et meie esi-wanemad muiste mordwalaste naabruses asunud. Paika ommeti ei julge meie kindlamalt määrata.

Waheajal oli osa Soome - Ugri rahwaid teiste rah-wastega kokku puutudes natuke kõrgema hariduse järjele tõusnud, oli hakanud karja kaswatama ja põldugi natuke harima. Korraga sündis midagi, mis Soome-Ugri rahwaid endistelt elukohtadelt suuremal mõõdul edasi pani nihkuma.

See oli suur rahwasterändamine.

Sell ajal seisis Gooti riik oma wägewuse tipul. Gootlaste kuningas H e r m a n a r i k wõitis mitmed rahwad ära ja heitis enese alla. Nii wõitis ta herulid, wenedid (slaawlased, wenelased), eestid (wist leedulased) Germani mere ranna ääres, ja palju põhjamaa rahwaid, nende hulgas ka wist palju Soome sugu rahwaid.

Wõimalik, et meie esiwanemadki Hermanariki sõna kuulsiwad. Lühedalt, gootlaste wõimus ulatas kaugele, gootlaste sõna ei pidanud mitte ainult Germania sugu

rahwad kuulma, waid ka Slaawi ja Soome sugu rahwad. Riigiarhäologi J. R. Aspelini arwamise järele elasiwad Hermanariku walitsuse ajal Läänemere maades rosomonide rahwas. Need rosomonid oliwad Gooti sugu.

Rosomonid hakkasiwad aga wiimaks gootlaste kuninga Hermanariki wasta ega tahtnud enam ta sõna kuulda. Hermanarik wihastas. Wihas laskis ta rosomonide pealiku naese Swanhilda kinni wõtta ja metshooste külge kinni siduda. Metshobused kiskusiwad Swanhilda lõhki. Swanhilda wennad Sarus ja Ammius läksiwad õe surma kätte maksma. Nad tungisiwad Hermanariki kallale ja haawasiwad teda raskeste mõõgaga. Sell ajal — aastal 375 — tungis hunlaste kuningas Balamber oma sõjawäega gootlaste kallale. Hermanarik oleks hunlaste edasitungimist pidanud tagasi tõrjuma, aga raske haaw ei lasknud teda kusagile minna. Warsti suri Hermanarik.

Nüüd oliwad gootlaste riigi päewad loetud. Nagu woolaw wesi tungis hunlaste sõjawägi edasi ja purustas nagu uputus kõike, mis ette juhtus. Wägew Gooti riik langes puruks. Tulega ja mõõgaga tungisiwad hunlased edasi. Gootlased ei hoidnud kokku, üksmeel puudus, keegi ei saanud rahwaid enam sõna kuulma. Kartusest koledate hunlaste pärast põgenes iga rahwas, kellega nad kokku puutusiwad, nende eest kaugele. Põgenejad sundisiwad jälle teisi eneste eest taganema. Seda wiisi sündis 375 suur rahwasterändamine, mis Europale hoopis uue kuju andis ja peaaegu iga rahwa endisest elukohast lahti kangutas. Suur rahwasterändamine mõjus muidugi Soome sugu rahwastesse ja sundis neidki enestele uusi asupaiku otsima. Meie tahame nimelt tähele panna, kuidas see rändamine meie lähematesse sugurahwastesse mõjus.

Ühis-Soome oli sell ajal lapsekingadest wälja kaswamas. Eestlased, soomlased, liiwlased, wadjalased, karjalased ja wepslased oliwad wist küll weel üks Soome

rahwas, aga teineteise kõrwal suurema maa peal elades oli nende keel ju ikka enam arenenud, wahe üle ja teise sugukonna wahele ilmunud, otse nagu wahe meie ajal Wiru ranna, Kesk-Tallinnamaa, Karksi, Tartu ja Setu keele wahel. Nüüd tuli korraga kotkas ja kohutas Ühis-Soome endistelt elupaikadelt ära.

Ühis - Soome rahwad elasiwad sell ajal wist Wolga ülema jooksu, Ilmjärwe ja Laadoga järwe äärsil mail. Y. Koskise järele elasiwad Wolga jõest ida ja lõuna pool karjalased, hämelased, eestlased ja liiwlased. Nad oliwad mitmesse suguharusse jaotatud, aga siiski üheskoos. Niisama seletab J. R. Aspelin, et enne 400, kui Germani tõugu rahwast weel Läänemere ja Poola maakondades asus, selle kirde poolsed naabrid oliwad põhja poolt alates: soomlased ja eestlased, liiwlased, kurelased ja mordwalased. Germani tõugu rahwaste jätkuna ida pool asusiwad lätlased ja leedulased seda wiisi, et nad lõunapoolisstena naabritena wõisiwad mordwalaste, liiwlaste ja kurelaste hariduse kohta oma mõju awaldada.

Rahwarändamise mõju läänesoomlaste kohta seletab J. R. Aspelin järgmist wiisi. Leedulased tungiti siis oma hilisemale asumaale Läänemere äärde. Nende wastapanemise wõim murdis aga pealetungimist nii, et paar Slaawi suguharu, slowenlased ja kriwitshlased Ilmjärwe ääre soomlaste asumaadele tungisiwad. Selle pealetungimise pärast liginesiwad Soome sugukonnad Karjala põhja poole, kus nad osalt kahte harusse läksiwad, teine Läänemere maakonda, teine Soome. Sugukondade keelemurdeid ja omawahelist seisukorda wõrreldes selgib see järg, kuidas seda rändamist ette wõeti. Esimesed, kes pealetungimist tunda saiwad, oliwad wist Wepsa, Liiwi ja Kura sugukond. Neist aeti wepslased ehk põhjapoole Walgejärwe poole, kurelased ja liiwlased aga Läänemere maakondadesse, kus nende eeshulgad germanlaste elukohad ära wõtsiwad. Teises parwes rändasiwad Tartu murde

Tartumaa taluisa. „Lindast“.-

eestlased ja hämelased Karjala põhja poole, kus nad teineteisest lahkusiwad; teised läksiwad Tartumaa poole, teised Soome. Kolmandas parwes näikse pärissoomlased ja Tallinna murde eestlased rahwaste pealetungimise mõjul Narwa jõe üle Eestimaale rännanud olewat. Sealt sõitsiwad pärissoomlased, nagu mõnest märgist näha, üle mere Lõuna-Soome germanlaste asupaikadele; wiimaseid oliwad hämelased ennemalt juba hommiku poolt rõhutud. Karjalased saiwad slaawlaste pealetungimise tagajärge wähemine wist tunda: Laadoga põhja poolt (?) tulles asusiwad nad Lõuna-Karjalasse.

V. Thomseni arwamise järele asusiwad lääne-soomlased sell ajal weel ühes, nimelt ühena rahwana Balti ja Gooti rahwaste naabruses. Karjalased asusiwad kaugemal põhja pool ja kirdes. Lõuna pool neist asusiwad Häme sugukonnad: wepslased kirdes; Tallinna murde eestlased jõudsiwad wist kõige esimestena põhjapoolt Peipsi järwe praegustele elukohtadele. Nende rahwaste wahel ja lõuna pool asusiwad päris Häme sugukonnad, kellest suur osa hiljemine lõuna poolt Laadoga järwe Soome tungis. Osa neid hämelasi nähakse Laadoga ja Soome lahe lõunapoole paigale jäänud olewat. Neid hüüame nüüd wadjalasteks. Thomsen arwab weel, et aasta 500 ümber meie sugurahwad ju osalt Läänemere kallastel asusiwad.

Yrjö-Koskinen arwab lääne-soomlaste rändamist praegustele elukohtadele palju hilisema aja peale, nimelt 8. aastasaja alguse peale. Rändamiseks andis põhjust hunlaste järeltulijate ühendamine mõlemal pool Doni jõge. Üks osa neist tungis Donau jõe ääre, teine osa aga Kama jõe ääre ja asutas sinna Suur-Bulgaria riigi. See uue riigi asutamine tõukas mordwalased ja tsheremislased Ühis-Soome rahwa peale ja sundis wiimaseid eest taganema. Kõige pealt rändasiwad liiwlased ja kurelased Liiwi- ja Kuramaale. Selle peale tuli kord eestlaste ja pärissoomlaste kätte. Wiimaks hakkasiwad hämelased

rändama ja tungisiwad üle Newa Soome. Tartu eestlasi tuleb hämelasteks pidada.

Hoopis lahkuminewat arwamist awaldab, wähemalt soomlaste kohta, Ignatius ja tema järele ka Wallin. Ignatius ütleb: „Rahwarändamise jutt, kellest ajaloos ega rahwajuttudes midagi ei kõnelda, näitab Põhja-Europa, iseäranis aga Soome olude peale waadates, päris põhjuseta ja kõneleb peale selle kõigi nende teadete wasta, mis meil hariduse laialelagunemise kohta meie maal saadud. Lugu näitab nii, et soomlased laplaste kõrwal Soomemaa esimesed asujad on. Soomlaste rändamine Soomemaale, kui niisugusest rändamisest ülepea wõib kõneleda, ei ole wist mingisugusel määratud ajal juhtunud, waid waewalt nähtawalt aastasadade jooksul sell mõõdul kui jahilkäimine, kalapüüdmine ja kütisetegemine elukohtade laiendamist nõudsiwad. Need ajad aga, mil Soome asumine sell kombel algas, ulatawad kahtlemata kaugele muistse põlwe öösse."

Üleüldiselt makswaks jääb ommeti oletamine, et meie esiwanemad ehk selgemine öeldes Ühis-Soome rahwad praegustele eluasemetele rännanud. Mina omalt poolt ei tahaks 8. aastasaja algusega leppida, waid seda rändamist üleüldise rahwarändamise aja peale määrata. Minu arwamise järele tuliwad meie esiwanemad Ilmjärwelt otsekohe Peipsi järwe poole, ilma et nad oleksiwad just seks weeteed otsima hakanud. Wõimalik, et osa soomlasi hommiku poolt praegusele Soomemaale tulles weeteed tarwitas. Teel pidiwad nad omale ülespidamist muretsema. Nad põletasiwad tüki metsa ära, külwasiwad wilja peale ja jäiwad lõikust ootama. Head lõikust saades wiibisiwad nad seal kauemine, halwa lõikuse korral rändasiwad nad aga rutemine edasi. Peale selle saiwad nad ülespidamist weel karjast, ka jahilkäimisest, arukorral kalapüüdmisest, sest rändamisel puudusiwad tihti kalarikkad weed. Seda wiisi rännates jõudsiwad nad alles aastate pärast prae-

Tartumaa taluperenaene. „Lindast“.

gustele elukohtadele. Meri tuli ette, nad jäiwad peatama. Üks jagu purjutas ommeti üle meregi edasi enesele laiemat asumiseruumi otsima. Saaremaale jõudes nägi üks jagu rahwast saart seal kitsaks jääwat; nad sõitsiwad Saaremaalt üle mere Soome, päris Soomemaale.

Igapidi peame õnnelikuks juhtumiseks nimetama, et eestlased ja soomlased Läänemere kaldale elama pääsiwad. Läänemere kaldale asudes saiwad nad Europa „aknasse" waadata. Ei saanud ainult aknast sisse waadata, waid nüüd seisis neile ukski Europasse awatud. Meri ühendas neid Lääne-Europa rahwastega. Läänepoolistega rohkem haritud rahwastega läbi käies wõisiwad eestlased ja soomlased enestelegi rohkem haridust nõutada. Muud sugurahwad, kes merest ja läbikäimiseteedest eemale jäiwad, ei wõinud edeneda ega suuremat haridust kätte saada, peale ungarlaste, kes ju Kesk-Europasse tunginud. Kõigil neil puudub kirjandus, puudub haridus.

Läänemere äärsetesse maadesse jõudes leidsiwad esiwanemad gootlasi eest. Kas need alles sõjariistadega pealetungimise järele esiwanemate eest siit lääne poole taganesiwad wõi jätsiwad nad ilma wastu hakkamata endised eluasemed sissetungijatele, selle kohta puuduwad meil teated. Kuidas ommeti arwata, jäi mõnigi gootlane siia edasi elama, kui ka eestlased maa eneste alla wõtnud. Suurem hulk lahkus igapidi meie kodumaalt. Wõib olla, et wiimsed gootlased alles ajajooksul wälja rändasiwad, wõib aga ka olla, et nad eestlastega kokku sulasiwad. Wist oli gootlasi arwu poolest meie maal wäikene hulk, nii et nad pealetungiwat eestlaste hulka tagasi tõrjuda ega ülepea kinni pidada ei suutnud. Palju enam tõrjusiwad eestlased gootlasi teelt ära ja jäiwad nüüd ise maa peremeesteks, saiwad päriseks „m a a r a h w a k s".

Nimetades, et esiwanemad Läänemere kallastele asudes gootlasi eest leidnud, ei taha me weel sugugi tunnistada, nagu tuleks gootlasi meie maa pärisrahwaks

lugeda ja eestlasi alles asunikkudeks. Meie kodumaa mulla põuest wäljatoodud mälestusemärgid kuulutawad, et enne gootlasi meie maal weel üks iseäralik rahwatõug asunud. Seda rahwatõugu ei loeta aga enam gootlaste kilda, waid ennem wõiks see rahwatõug laplastega sugulust awaldada. Gootlased oliwad meie kodumaa pinnalt kiwiaja rahwa eest ära tunginud, eestlased tuliwad ja tungisiwad gootlased eest ära ja jäiwad nende asemele Läänemere kallastele asuma.

Wähe hämaraid mälestusi on neist gootlastest meie rahwaluulesse jäänud. Karksi pool wähemalt elawad need gootlased wanapaganate nimel edasi. Karksi rahwas teab wanapaganatest rääkida, kes Koodiorus ja mujal ümbruskaudu elanud ja keda alles ristiusk ja karjalaste laulud minema kihutanud. Ristiusu ajal hakati endiseid elanikka paganateks ehk wanapaganateks hüüdma, nagu Soomeski „hiied“ (kurjad waimud, wanapaganad) maa algasunikka tähendawad. —

Selgemat tunnistust muististest gootlastest annawad kohanimed. J. Jung on sarnaseid nimesid suure hulga üles lugenud. Neid nimesid ei wõi ilma arwustuseta tunnistajateks wõtta. Mõnedki neist nimedest tahawad ennem meie k o d a kui gootlasi oma sugulasteks wõtta. Kes teab, ehk ka k o d u. Kindlamat Gooti pitseri otsal kannawad wist Koodi org Hallistes, Koodi nõmm sealsamas, Koodi oru mets Paistus, Koodi soo Saardes, Koodi linnamägi Järwa-Madises, Koodi hallikas Järwa-Jaanis, Kootlandi mõis Kihelkonnas jne.

On arwamisi awaldatud, nagu tuleksiwad Eesti rannas mitmel saarel elawad rootslased muistse aja gootlaste järeltulijateks lugeda. Eestlaste eest taganedes oleks muist gootlasi saartele elama jäänud ehk jälle arwatakse, et nad saartel ennemalt elanud ja eestlased ei ole neid sealt sugugi eest ära ajanud. Ma pean tunnistama, et saarte rootslaste kohta ses tükis hämarus walitseb. Iga-

pidi peab meie maa saarte rootslasi Soome Uuemaa rootslaste sugulasteks loetama. Mõlemate rootslaste keelemurded lähewad kaunis ühte. Aga nii hästi meie saarte kui Uuemaa rootslastest arwatakse, et nad Rootsist wälja rännanud. Piiskopp Agrikola jutustab Soome keelse Uue

Pühapäewa hommikul. „Lindast".

Testamendi ümberpaneku eeskõnes: tema ajal, — seega umbes 1550 — arwatud üleüldse, et Soome rootslased Ojamaalt pärit olla. Ojamaal jälle jutustab wana jutt, et korra näljaajal osa selle saare elanikka Eestimaa Dagaithi saarele wälja rännanud. Dagaithi saares aga tunneme Hiiusaare ära, mis wõõrastes keeltes praegu weel Dago ehk Dagö (= päewasaare) nime kannab ja kus 18.

aastasajal rootslasi asus. Ülepea näitab keeleuurimine, et Eesti, Soome ja Norrlandi Rootsi murded ühte murdekonda kuuluwad. Murrete uurimise waral on siis otsusele jõutud, et meie saarte rootslased Rootsi hommikupoolsist maakondadest pärit on. Millal meie saarte rootslased wanast kodumaast lahkunud, selle kohta arwudega aru anda on tükk rasket tööd.

Esiwanemate elujärg Läänemere ääre tulemise ajal.

Sell ajal, kui esiwanemad Läänemere kallastele ilmusiwad, katsiwad meie kodumaad weel põlised metsad, suured sood ja rohked rabad. Paremate kohtade peale oliwad gootlased enestele eluasemed walmistanud. Gootlaste asemele astusiwad nüüd esiwanemad. Nad asusiwad peale selle esiotsa jõgede ääre ja alles hiljemine, kui jõgede ääres kõlblik maa otsa lõpes, läksiwad nad jõgedest kaugemale. Karja kaswatati ju hoolega, sest kalapüüdmine ja jahilkäimine ei jõudnud enam suuremat rahwahulka toita. Hobune oli ammu juba esiwanemate truu seltsiline olnud ja warakult koera asemel esiwanemaid teenima hakanud. Aasiast wälja tulles oli koer, peni, esiti ainus abiline loomade seast olnud, oli koormat wedanud, nagu eskimolastel koerad weel praegu. Sest koera raskest teenistuse ajast on meil praegu weel sõna penikoorm alles, mis koera wedamise jaoks määratud teepikkust tähendas. Koera päästis aga hobune muistse aja hämaruses juba teenistusest lahti ja wõttis koorma kandmise enese peale. Lehm andis esiwanematele piima, lammas willa, siga liha. Praegused majaloomad oliwad sell ajal kõik olemas. Lõppes koduloomade liha otsa, läksiwad esiwanemad püüetega ehk nooltega laanest metsloomade liha juure muretsema.

Aga karjakaswatamine ei jõudnud jahilkäimise ja kalapüüdmise kõrwal suuremat rahwahulka enam ülewal pidada. Põllutöö pidi appi tulema ja rahwale toidust juure muretsema, jah peaülespidamise hallikaks saama. Kindlalt ühele kohale asudes ei wõidud enam metsa põletada ja tulimulda seemet külwata. Niisugusele põlluharimise wiisile tuli warsti pankrot kätte. Kütisetegemine astus metsapõletamise asemele. Adra „isa“ hakkas juba ametisse, kaugel weel meieaegse adra täielikumast kujust. Karuäke silitas kündi ja andis põllule põllu näo. Aedu põllu ümber weel ei tehtud, kraawisid põldu ei kaewetud, sõnnikut põllule ei pandud. Alles aegamööda õppisiwad esiwanemad kraawide ja sõniku waral põldu parandama ja aedade waral põldu loomade eest warjama. Meie tähtsamaid wiljaseltsa tarwitati wist ju enam ehk wähem, wist ka erneid ja naerid. Lina ja kanepite kaswatamist ei wõetud weel ette. Ei kaswatatud Läänemere ääre rändamise ajal weel lina ja kanepit, hakati wähemalt pea lina ommeti kaswatama.

Heina niideti wikatitega, wilja lõigati wist juba sirpidega. Saadud wili tõugati kas uhmrites puruks ehk jahwatati käsikiwidega peeneks. Weskid weel ei tuntud. Weskeid hakati alles palju hiljemine tarwitama.

Mööda Wenemaad uitades elasiwad esiwanemad alles kodades, nagu laplased ja Siberi ugrilased osalt praegu weel. Põldu harima hakates ehitasiwad esiwanemad enestele juba majad. Arwata tuleb, et esiwanemad enne meie kodumaale tulemist ju hooneid tarwitasiwad. Esiwanemate majad ei saanud muidugi meieaegsete wiletsategi urtsikute wasta. Uksed oliwad pisukesed, aknad ainult nimeks, ilma klaasita, katused arwatawaste wist mätastest, hiljemine õlgedest. Ahju kohuseid täitis wist kolle, kelle ümber enam, wähem kerisekiwa kokku kogutud. Alles hiljemine sündis koldest ahi. Suits woolas uksest ehk jälle suitsuaugust wälja. Elumaja pruugiti

ühtlasi saunaks. Kas juba ka reheks, jääb kahtlaseks. Igapidi hakati hiljem elumaja ka reheks, pruukima. Maapind täitis põranda kohust. Majariistu oli koguni wähe: pakk oli iste, kahe paku otsa pandud lauatükk söögilaud, töölaud. Meie söögilaual ehk töölaual puudub ju praegugi weel oma nimi. Loomade jaoks puudusiwad laudad.

Sôrwe rahwariided. „Lindast".

Wõib olla, et loomade jaoks talwel kange külma ajal hagerikud tehti, lambaid ehk koguni eluruumidesse wõeti. Wiimast pruuki tuleb mõnes kohas weel meie päiwini ette. Elumajade juure ehitati aitu.

Sõidu ja wedamise abinõuudeks tarwitati suwel jõgede ääres wenesid, rannal ka wäikseid laewu, talwel regesid. Wankrite tundmine näitab kahtlane olewat. Puudusiwad

ju ommeti teed täieste. Hommiku pool Soomemaal on weel mõnes kohas pruuk, et kui kedagi wankrisse istuma kutsutakse, talle üeldakse: käi rekke!

Käsitöötegijatest wõib iseäranis ainult seppasid nimetada. Sepad oliwad üsna osawad oma ametis. Kõige enam walmistasiwad nad sõja- ja tööriistu. Sõjariistadest nimetame iseäranis mõõka, mis meesterahwas alati kandis ja mis tihti omaniku surma korral omanikuga seltsis hauda pandi. Tööriistadest jälle tehti wist kõige enam kirweid, mis elus palju tarwitati. Esiotsa oliwad kirwed õhukesed, pärast poole aga palju paksumad. Urali pool asudes walmistasiwad sepad ainult wasest asju, meie maale jõudes tundsiwad sepad aga juba rauda. Soome seppadest wähemalt teatakse, et nad peale raua ja wase ka hõbedaga oskasiwad ümber käia ja mitmesugusid hõbeehteidki walmistasiwad, nagu mitmed leiud seda tunnistawad. Tööaineid muretsesiwad sepad wõõralt maalt, sest et omalt maalt neid ei leitud. Raske oli aga tarwilikka aineid wõõralt maalt alati saada. Sellepärast pidiwad esiwanemad palju asju puust ehk luust tegema, mis meie ajal rauast tehakse.

Riided walmistati wanemal ajal nahkadest, hiljemine willasest riidest; palju hiljemine alles hakati linast riiet walmistama. Wokki weel ei tuntud, woki kohusid pidi lihtne wärten täitma. Teljed oliwad weel nagu kanapoeg munakoores; kestis mõnda aega, enne kui teljed telgedeks wõisiwad areneda ja enne kui naesterahwal kangakudumine hõlpsamaks muutus. Alles hiljemine hakkasiwad naesterahwad oma riideid „kirjadega“ ära ehtima. Esiotsa kaunistasiwad nad riideid ainult metallist walmistatud ehetega. Neid tegiwad sepad mõnesuguseid. Sõlgi kandsiwad naesterahwad ju wara, aga ka muid hõbe- ja waskehteid.

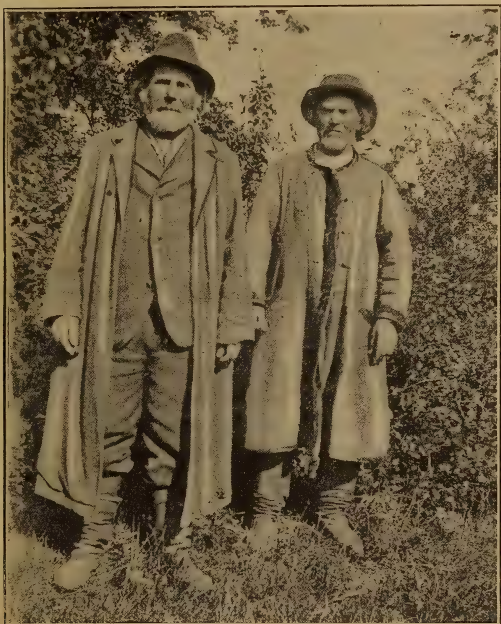
Ei wõi uskuda, et meie sepad raha oleksiwad walmistanud. Raha ei tarwitatudki muistsel ajal tawaliseste

kauba hinna määramiseks, s. o. ei ostetud kaupa raha eest. Siiski tunti ju sell ajal raha, wask- ja hõberaha ja hiljemine kuldagi. Raha saadi kauplemise teel wõõralt maalt. Raha ei tarwitatud aga ostmiseks, waid eheteks. Naesterahwad paniwad hõberahad enestele kaela, nagu praegu weel Setu naesterahwast kuuleme, et need mõnda kaela raha kaelas kannawad. Hiljemal ajal paniwad jõukamad weel kuldrahadki kaela. Tihti tegiwad sepad muu tarwiliku aine puuduse korral hõberahadest muid hõbeehteid.

Kauplemine arenes alles aegamööda. Osteti ja müüdi tawaliseste nahkade eest, nimelt kasuka nahkade eest. Iseäranis rohkeste tarwitati kauplemises orawa nahku. Nagu uurijad tähendawad, nimetati esiotsa orawa nahku r a h a k s. Alles hiljemal ajal, kui kaupa metalli eest hakati müüma, sai raha praeguse tähenduse. Lapi keeles tähendab praegugi weel raha elajate nahka.

Nii kaua kui ruum ja olud iganes lubasiwad, jäiwad lapsed wanemate juure asuma. Kosimas käidi wõõrast perest, kui ülepea kosimisest wõime kõneleda. Sest sell ajal „tõmbas“ ehk ostis mees enesele naese. Mõlemal korral ei saanud siis päris kosimine sugugi mahti. Ostis noormees enesele naese, tegi ta kaupa ainult wanematega, wahel sugulastega, ilma et just neiu nõuu oleks küsinud. „Tõmbas“ mees enesele naese, wõis kosimisest niisama wähe kõneleda. Tõmbamise puhul oli mõni kord tütarlapsel tõmbajaga nagu salaleping, mõni kord aga ei teadnud tütarlaps asjast enne midagi ega tahtnud tõmbajale minna. Wiimasel juhtumisel püüdis tõmmatud tüdruk tihti peiu juurest wanemate koju tagasi põgeneda. Wahel läksiwad sugulased sõjariistadega tõmmatud neidu tagasi tooma. Wanad jutud räägiwad sagedaste pulmarongidest, kus teiste wastatulekul pruut ehk peig ära tapetud. Waewalt wõime uskuda, et õige pulma korral sarnaseid juhtumisi nii tihti ette tulnud. Palju enam tuleb oletada,

et „tõmmatud“ neiu tagaajajad tõmbajaga ja ta seltsilistega kokku puutunud, kokkupuutumisel tüli tõusnud ja ses tülis peig ehk pruut surma leidnud. Jõukam mees ei tarwitanud muidugi tõmbama minna. Jõukam mees muretses rahaga enesele naese.

Otepää mehed. „Lindast“.

Kuidas arwatakse, oli iga sugu jaoks oma kalm, kuhu surnud maha maeti. Läänemere ääre rändamise ajal põletati surnukehad ära ja maeti siis luud ja tuhk kiwidega ümberpiiratud hauda. Surnukehade ärapõleta-

mine oli muiste üleüldine peaaegu kõiges Europas. Surnukehadega pandi ka tihti sõjariistu üheskoos hauda, kaugemal hommiku pool elamise ajal wist hobunegi. Pärast poole hakati ommeti surnuid ilma põletamata hauda matma.

Kuningaid, würstisid ja muid suuri mehi praeguse aja mõttes esiwanematel ei olnud. Riiklikud asutused puudusiwad. Sugukonna wanemad hoidsiwad korda alal ja seletasiwad tüliasju. Tähtsamal korral tuliwad nad mitmekesi nõuupidamisele kokku, wähemalt hilisemal ajal. Rahwas elas wabaduses, ainult sõjawangid pidiwad pärisorjuses teenima ja elu pärisorjuses lõpetama, kui keegi juhtumise kombel ei ilmunud ja neid priiks ostnud. Sõjawangisid müüdi peale selle nagu kaupa ühe käest teise kätte.

Wanad teated ja nimi.

Wanemaid ajaloolisi kirjutusi eestlaste kohta tähele pannes näeme, et need kirjutused meie esiwanemaid juba Kristuse ajal Läänemere maades lasewad asuda. Herodotuse „melanhlänidega“ käiakse weel ettewaatlikumalt ümber, arwatakse ainult wõimalikuks, et need mustakuue mehed eestlased olnud. Aga Tacitusest peale ei kahkle wanemad raamatud enam, et esimeste aastasadade kirjanikkude aestid eestlased oleks. Ju Tacitus kõneles teisel aastasajal, et aestid Suewia mere ääres elada ja merewaiguga kaubelda. Rawenna piiskopp Jordanes teab umbes 500 aasta ümber, et Weikseli suus widiwarlaste naabruses eestlased elada. Kuuenda aastasaja hakatuses kõneleb Cassiodorus ühest kirjast, mis kuningas Theodorik haestidele kaasa annud, kes ta juures käinud. Wulfstan 8. aastasajal kirjutab eestidest, kell Eastlandis Weikseli jõe suus elukohad olla. Kõigi nende teadete najal tunnistawad wanemad raamatud, et eestlased Läänemere ääres kunni Weikseli jõeni asunud, jah juba Kristuse sündimise ajal selle maa peremehed olnud.

Uuemad uurimised awaldawad hoopis teisi otsusi. Ei leita meie maalt mingisuguseid jälgi, mis nii warasest eestlaste Läänemere maades asumisest tunnistust annaksiwad, weel wähem jälgi, mis tõendaksiwad, et eestlaste eluasemed kunni Weikseli jõeni ulatanud. Kadunud kurelastest wõiksime ehk oletada, et nende eluasemete ots Meemelini ehk Kura laheni jõudnud. Ülepea ei jõua ükski tunnistus tõeks teha, et eestlased kunagi kaugemal lõuna pool Liiwimaal asunud kui nad praegu asuwad.

Peale selle peame weel Tacituse, Cassiodoruse ja Wulfstani kirjade sisu nende aestide kohta tähele panema. See sisu kõneleb eestlaste wasta. Eestlastest kõneldakse niisugusid kombeid ja wiisisid, mis eestlastele täieste wõõrad. Kui ka eluwiisid ajajooksul wõiksiwad muutunud olla, oleks Läti Hindrek neist ommetigi mõnda weel pidanud eest leidma. Läti Hindrek ei tea niisugustest eestlaste eluwiisidest midagi, nagu ülemal nimetatud kirjanikud neist kõnelewad. Ei wõigi teada. Uuem uurimine näitab, et Tacituse, Jordanese, Cassiodoruse jne. eestid, aestid sugugi eestlased ei ole, waid mõni Leedu-Läti sugu.

Nimi Aesti ei tähenda ses tükis midagi. Seda ei wõi rahwanimeks lugeda, maateaduslikuks nimeks. Nimega Estland ei tähendanud wanad skandinawlased ja muud läänepoolsed rahwad esiotsa mingisugust kindlaste piiridega äramääratud maad, waid ülepea seda maad, mis neist idas, siis idamaad. Ajajooksul alles hakati selle Estlandi rajasid kindlamalt ära määrama ja sedawiisi sai Eestimaa.

Niisama nagu Eestimaa Skandinawiast ida pool olewat maad tähendab, niisama nimetasiwad wanad lääne pool asuwaid rahwad rahwast, kes neist ida pool asub, ida rahwaks, aestideks, eestideks. Seda ida rahwast wõib üks kõik missuguseks rahwaks arwata. Weikseli jõe ümberkaudu asusiwad wanal ajal ju preislased, kaugemal Leedu-Läti sugu rahwad. Oma aestidega ei katsunudki

wist wanad kirjanikud iseäralikku rahwast ära tähendada, waid üleüldse neist arwatud idapoolseid elanikka. Tacituse ajal ei wõinud eestlased millgi kombel weel praegusel Eestimaal asuda, Wulfstani ajal asusiwad nad wististe, aga Wulfstani kirjutuse sisu järele otsust tehes ei tohi meie ta aestisid eestlasteks pidada, seda wähem, et need Weikseli jõe suu enestele eluasemeks saawad.

Taluisa pühapäewa hommik. „Lindast".

Alles hiljemal ajal, kui Eestimaad kindlate rajadega hakati määrama, lõppes üleüldine idamaa rahwaste nimetamine; iga rahwast hakati ta oma nimega nimetama. Kindlate rajadega määratud Eestimaast saiwad ta asunikud eestlaste nime. Et eestlaste eluasemed Liiwimaalegi ulatasiwad, käis nimi Liiwimaal elawagi meie rahwa kohta.

Läänepoolsed rahwad on siis olnud, kes Eestimaale Eestimaa nime annud ja niisama eestlastele eestlaste nime.

Nagu ülemal nimetatud, ei tähenda see nimi midagi muud, kui idamaa ja idamaa rahwas. Eesti nimel ei ole siis esimese ehk eest sõnaga midagi tegemist, nagu mõned on püüdnud nime seletada. Eestimaa wõib maale seda hõlpsamalt nimeks jääda, et meie esiwanemad oma maale üleüldist nime ei olnud annud. Üksikute maajagude jaoks oliwad nad küll nimed wälja mõtelnud, aga kogu maa jaoks puudus see. Mis neil enestel puudus, seda andsiwad wõõrad rahwad.

Niisama puudus meie esiwanematel iseäralik nimi. Nad hüüdsiwad iseendid „Maarahwaks" ja oma keelt „Maakeeleks". Nimi „Maarahwas" pidi muidugi tähendama, et nad selle maa rahwas, peremehed on. See nimi jäi rahwale aastasadadeks. Alles iseäranis J. W. Jannsen hakkas teiste rahwaste eesmärgi järele Maarahwast eestlasteks, Eesti rahwaks hüüdma. Jannseni „Postimeeste" läbi on nimi rahwa sügawamatessegi ridadesse pääsnud ja rahwas hüüab ennast nüüd igalpool wõõraste antud nimega eestlasteks ja oma keelt Eesti keeleks. Oma nimi on ja oma nimeks jääb Maarahwas ja Maakeel.

Asukohad kodumaal.

Waewalt wõime uskuda, et eestlased sakslaste Liiwimaale tulemise ajast peale oma asumaad palju oleksiwad muutnud, see tähendab suuruse poolest. Kus nad praegu Eesti- ja Liiwimaal asuwad, asusiwad nad wanastegi. Lõuna pool tungiwad eestlased küll Lätimaale, aga palju pinda pole nad lätlaste käest küll mitte omandanud. Alukse linna ja Shwaneburki on nad wist hiljemal ajal asunud.

Kreutzwald kirjutas omal ajal nende kohta: Marienburi ehk Alukse kihelkonna eestlased — meie ajal on neist wähe järele jäänud — kelle poolest mõne aasta eest walearwamine liikus, nagu oleksiwad nad Liiwi rahwa

sugu, asusiwad wist kõige wähemalt poolteist aastasada sessamas paigas, kust neid tänagi leiad. Nagu näha, on nad Tartu eestlastega sugulased, kui nende Läti keelega hoopis segatud murret tähele paneme. Hupeli „Miscellanen“ seletawad, et umbes 100 aasta eest üks jagu eestlasi kiilu wiisi lätlaste seas asunud, nii et nüüdsest keelepiirist peale kunni sinna poole Marienburi ainult eestlased elasiwad; meieaegne Marienburi salgukene olla selle kiilu teraw ots. Nüüd on ainult see kiilu teraw ots järele jäänud, kuna lai tagumine jagu, mis kolm kihelkonda täitis, jälgita kadunud on. Selle põhjus on wist, et nad osalt wälja rändasiwad, osalt lätlastega kokku sulasiwad.

Peipsi järwe äärest nähakse wenelasi mõnes kohas eestlasi tagasi tunginud ja eestlaste pinnal oma külasid asutanud olewat. Eestistuse mõju awaldawad ommeti rannad. Weel praegu asub Harju- ja Läänemaa rannas saartel rootslasi. Wanaste asus neid weel palju enam. Rootsi asutusi leidus wähem Saaremaalt, enam Hiiumaalt. Hiiumaalt rändas osa rootslasi 18. aastasajal wälja Wenemaale; kes järele jäiwad, sulasiwad eestlastega ühte. Niisama oli Saaremaa wäike rootslaste salk ammu juba eestlasteks sulanud. Peale selle leidus Eesti rannast Haapsalu ja Paltiski wahel Rootsi asutusi, Noarootsi ja Wormsi loeti aga waremal ajal täieste Rootsi asutusteks, niisama Naissaar, Pakrisaared, Osmussaar jne. Meie päiwil on rand ammu ära eestistatud ja Noarootsis walitseb Eesti waim, kui ka Rootsi keel sealt weel täieste kadunud pole. Paremine on Rootsi iseloom ennast Wormsi saarel alal hoidnud. See saar on rootslaste omanduseks jäänud; sinna pääsis eestlus wähem neid eestistama. Tallinna poolsed Rootsi saared on küll ka ilma eestlasteta, aga nende saarte elanikkudel on palju enam ja sagedam eestlastega tegemist olnud ja sellepärast mõistawad nende saarte elanikud peaaegu kõik Eesti keelt. Sellega ei wõi ommeti mitte ütelda, nagu oleksiwad saarte rootslased eest-

lasteks saanud. Eestistus on ainult seal aset wõtnud, kus eestlased rootslastega külg külje wasta asuwad.

Kodumaal kõnelewad eestlased kaht peamurret, kellest üht Tallinna, teist Tartu murdeks nimetatakse.

Holstre wana rahwariie. „Lindast".

Õigem oleks neid põhja- ja lõunamurdeks nimetada. Ulatab ju Tallinna murre Tartumaale ja Tartu murret kõneldakse palju kaugemal, kui Tartumaal. Wõrumaa

murre langeb Tartu murde kilda, aga niisamati on Tartu murdega enam, wähem lõunapoolne Wiljandimaa ja Pärnumaa murre sugulane. Tallinna murre ehk õigem põhjamurre ulatab umbkaudu määrates Emajõeni ja Wõrtsjärwelt Wiljandini, Wiljandist läänepoole minnes hakkab aga raja enam lõuna poole hoidma. Lõuna pool sest rajast räägitawat murret wõime lõunamurdeks nimetada. Mida enam lõuna poole, seda enam lahku läheb see kirjakeelest, kunni see wiimaks enesele setukeste seas nagu lahkuminemise krooni pähe paneb. Siiski põhjamurregi läheb wäga sagedaste kirjakeelest lahku. Wiru rannal awaldab keel suuremat Soome keele mõju, Hiius ilmub iseäralik kaksiktäishäälikute ühtesulatuse püüd, Wigalas täishäälikute harmonia armastus. Weel on mõnesuguseid murdeid, kelle üleslugemine meid aga liig kaugele wiiks.

Rahwa arw.

Wiimase üleüldise rahwalugemise järele elas eestlasi Harjumaal 130,819, Wirumaal 108,522, Läänemaal 75,647 ja Järwamaal 50,971 hinge. Kogu Eestimaa eestlaste arw tõusis seega 412,716 hinge peale. Liiwimaal elas kõige rohkem eestlasi Tartu maakonnas, nimelt 165,101 hinge. Wiljandi, Pärnu ja Wõrumaa seisab eestlaste arwu poolest peaaegu ühes reas. Wiljandimaal loeti neid 96,872, Pärnumaal 92,265 ja Wõrumaal 90,060 hinge. Kõige waesem hingede poolest on Saaremaa: sealt leiti ainult 57,537 eestlast. Läheme neist eestlaste peaasukohtadest kaugemale teistesse Liiwimaa maakondadesse, siis kuuleme, et Walga maakonnas 8,714, Wolmari maakonnas 9,647 ja Riia maakonnas 4,203 eestlast tunti. Wiimased asusiwad suuremalt jaolt muidugi Riia linnas. Wõnnu maakond oli eestlaste poolest kõige waesem; ainult mõni üksik hing asus seal. Kogu Liiwimaa eestlaste arw tõuseb seega 518,594 hinge peale.

Kodumaalt wälja minnes elab kõige rohkem eestlasi Peeterburi kubermangus. Sest ajast saadik, kui rahwale möödaläinud aastasaja teisel poolel woli anti endistelt elukohtadelt lahkuda, hakkas eestlasi Peeterburi tungima. Enne seda oli neid koguni wähe; rohkem ainult soldatid Peeterburis ja Kroonlinnas. Suuremaks kaswis wäljarändamine, kui 1870 Balti raudtee ehitati. Maa himustajad woolasiwad Ingerimaale mõisnikkudelt maid ostma ja rentima, osa aga otsis Ingerist kergemat sulasepõlwe. Nii tunti rahwalugemise ajal Jamburi maakonnas 17,953, Oudowa maakonnas 15,278, Luuga maakonnas 4,805, Peeterhofi maakonnas 8,751, Tsarskojeselo maakonnas 3,677, Peeterburi maakonnas 12,600 ja Shlüsselburi maakonnas 960 eestlast. Peeterburi maakonna eestlased langewad kõik Peeterburi linna peale. Eestlaste arw kogu kubermangus tõusis 64,116 hinge peale.

Peeterburi kubermangu järele elab kõige rohkem eestlasi wäljaspool Eestimaad Pihkwa kubermangus. Seal leiti Pihkwa maakonnast 17,725 eestlast, kelle hulka muidugi ka 16,571 „setukest“ tulewad arwata; peale selle Toropetsi maakonnas 2,897 ja Holmi maakonnas 2,196 eestlast. Teiste maakondade eestlasi, kus neid wähem, kui tuhat, ei ole rahwalugemise üleüldistes aruannetes üles tähendatud. Kraasna Maarahwast ei tunne rahwalugemine sugugi. Wist on Kraasna Maarahwas ennast wenelasteks tunnistanud. Tähele panna tuleb, et Wiitebski kubermanguski eestlased puudusiwad. Lutsi Maarahwas on endid kõik lätlasteks nimetanud. Kogu Pihkwa kubermangu eestlaste arw oli 25,458.

Waatame kaugemas riigis ümber, siis näeme, et rahwalugemise üleüldised aruanded seal enam kuigi palju eestlasi ei tunne. Iga üksiku kubermangu aruandes puutub ehk weel mõnikümmend eestlast silma, aga üleüldisest aruandest puuduwad need, sest üleüldine aruanne armastab tuhandetega rehkendada. Meie leiame Now-

gorodi kubermangust 1,600 eestlast, Krimmis Perekopi maakonnast 832 ia Tobolski kubermangust 1,753 ja Kaukasiast Sotshi maakonnast 599 eestlast. See on kõik.

Algkujud rahwariides Eesti näituselt.
(Kaasitaja, wöökudujad, tipulautijad). „Lindast".

Moskwa eestlased puuduwad täieste. Kuulus Krimm, mis mõne mehe ütluse järele peaaegu Eesti asundus pidi olema, ei tõusnud oma rahwahulgaga 1000 peale!

Kodumaa ja Wenemaa kõigi kubermangude eestlasi kokku lugedes sai rahwalugemine ommeti 1,002,000 eestlast. Oleks wist rohkem saanud, kui paremine oleks otsinud. See tähendab: rahwalugemine ei ütlegi, et eestlasi 1,002,000 olnud, waid ainult, et nii palju inimesi endid Eesti keele rääkijateks tunnistanud. Teadu pärast muud wõõrad rahwad endid Eesti keele rääkijateks nimetama ei hakanud. Kui nüüd seda meele tuletame, kui palju eestlasi endid mõne wõõra keele rääkijateks tunnistanud, siis jõuame otsusele, et eestlaste arw sell ajal juba mitu tuhat hinge suurem pidi olema, kui rahwalugemine seda tunneb.

Hiljema aja teated määrawad eestlaste hulka kaugemas riigis umbes järgmiselt: Peeterburis 20,000, Nowgorodi kubermangus 2,700, Saamaras 2,700, Krimmis 1,700, Kaukasias 3000, Tweris 1,200, Simbirskis 750, Ufas 700, Saaratowis 100, Mohilewis, Jaroslawis 130, Wjätkas 150, Kesk-Asias 700 ja Siberis 3,200 hinge. Wiimasel ajal on hulk rahwast Wologda kubermangu rännanud; nende arwu kohta puuduwad teated. Kõiki eestlasi kodumaal ja laias riigis kokku arwates wõime nende hulka 1 miljon 150,000 tuhande peale rehkendada.

Kõigist neist eestlastest, kes alles uuemal ajal kodumaalt kaugesse riiki asunud, ei maksa siin pikemalt rääkida. Wähe paremine paneme ainult neid tähele, kes kodumaa eestlastest kauema aja lahus olnud, nimelt Pihkwa eestlasi ehk setukesi, Lutsi Maarahwast ja Kraasna Maarahwast.

Kodumaa eestlastest oleks paljugi rääkida, aga et kodumaa eestlaste elu ja olu paremine tuntud on, siis kõneleme sest üsna wähe. Ei olegi ju selle kirjatöö siht eestlastest rääkida, waid eestlaste sugulastest.

Iseloom.

Ilmaaegu on õieti eestlase iseloomust kõneleda; seda tunneb igaüks isegi. Kirjutan siiski mõned read.

Ma tean, et mu ütluste wasta palju waieldakse. Ma tähendan aga üles, kuidas iseloom mulle silma paistnud. Pealegi ei käi mu ütlused kõige rahwa ega iga juhtumise kohta. Sagedaste peaks lugu ommeti nii olema, nagu oma tähelepanemiste järel eespool nimetan.

Eestlast nimetatakse tawaliselt kurwameelseks. Kurwameelsus ilmub lauludes ja wiisides, tihti ka iseloomus. Siiski armastab eestlane rohkeste naljagi, on pilke peale meister. Ei taha alati mõtteid otsekohe wälja ütelda, waid kõneleb sagedaste ääriweeri mööda ja tarwitab pildirikast kõnewiisi. Alustab juttu ja ütlust „ei teaga“, ehk küll hästi teab, kellest kõneleb. Hoopleb palju. Hoobeldes juhtub kergelt wale teeradadele. Ei arwa ülekohtuks wähe waletada: Natuke waletada, natuke warastada, siis saab maailmas edasi.

Eestlane on alalhoidja wiisides ja kommetes. Alalhoidmisega käib aeglane, pikaldane olek käsikäes. 700 aastane ristiusu kuulutamine ei ole weel jõudnud paganuse jälgi häwitada. Kus ristiusk südame usuks saanud, kannab ta wagaduse wilja, kus aga pealiskaudselt wasta wõetud, seal ollakse walmis teda läätseleeme eest ära andma ja usku nagu kuube wahetama. Õige omanduse arusaamine puudub tihti. Mets ja wesi peetakse igaühe omaks. Mõisalt warastada ja saksa petta arwati wanaste sagedaste üsna korras olewat. Ülepea peab eestlane saksa rumalaks, ennast aga targaks. Saksa wasta on ta umbusklik, saksa ees silmakirja teener ja kahekeelne. Silma ees sõber, selja taga waenlane.

Kõige alalhoidmise peale waatamata on eestlane walmis rahwust ja emakeelt maha jätma: tahab suurema rahwa liikmeks saada. Wõõra wasta esiti tagasihoidlik, aga kui süda soojaks saab, wõtab wastu nagu omasugust. Ei unusta tehtud paha, mõtleb kättemaksmise peale. Tunneb ennast kergelt puudutatud olewat, paneb hõlpsalt tegu ehk ütlust pahaks.

On töökas ja kokkuhoidlik, aga peab puhtusest majas wähem lugu. Põllumeheks nagu loodud. Tahtmise kindlusega ja wisadusega wõidab takistusi põlluharimises ja elus. Ei kõlba oma pikaldase, aeglase olekuga hästi kaupmeheks.

Niisama wähe kõlbab hästi seltsliku elu edendajaks. Ühtmeelt wähe, ei taha ennast teiste, nimelt mitte oma-

Naesterahwas Saaremaalt. „Lindast".

suguste alla alandada. Jonni ja kiusu palju; protsessib mõnegi korra ilmaaegu. Kangekaelne, kade teiste õnne peale. Enne sõjas südikas, nüüd wähem. Südikad ettewõtmistes on mulgid.

Eestlastest oleks paljugi weel kõneleda, aga saagu sest. Pikem kirjeldus ei käi raamatu plaani.

Pihkwa eestlased.

Uuemal ajal on eestlaste wäljarändamine kaugematesse riigijagudesse alganud. Pihkwa kubermangus asub hulk eestlasi, kuid need ei ole uuemal ajal sinna rännanud, waid need elawad teadmata ajast seal, kodumaa rahwaga külg wasta külge. Räpina ja Wastseliina kihelkonna naabruses elawaid eestlasi hüüab rahwasuu setukesteks. Ida pool wõiksime nende piiriks kriipsu Wõõpsust Irboskani ja lõuna pool Irboskast Wastseliina mõisani nimetada. Meie ei tohi seda kriipsu ommeti sirgeks kriipsuks pidada, waid see kriips käib wahel õieti loogeldi. „Setumaa" kolmenurga sisse ulatab Petseri kohal weel nagu suur talw. Selle talwa sünnitawad wenelased, kes seal Setumaa keskel elawad. Setukeste wahel asuwad wenelased, kui ka setukesed ise loetakse Slobodka, Petseri, Panikowitsi ja Irboska walla liikmeteks. Wiimase rahwalugemise järele oli üleüldine arw 16571, siis wähem, kui Rõuge kihelkonnas.

Mõned on Pihkwa eestlasi iserahwaks tahtnud tunnistada. Läheb ju nende keel Eesti keelest hulga lahku, nii et Tallinnamaa mees nende keelt alati ära ei mõista. Siiski ei wõi meie neid iserahwaks nimetada. Nad on niisama eestlased, kui näituseks Karksi ehk Helme kihelkonna rahwas, kõnelegu nad ka teist murret. Nad on ainult meie rahwa piirist wälja, õigem piiri taha asuma juhtunud ja seal teistsugustes oludes kui meie wanal ajal elanud. Paneme Tartu ja Wõru murret tähele, kuidas nad põhja poolt lõuna poole minnes ikka enam oma iseloomu muudawad, siis näeme, et nende keelt isekeeleks ei wõi lugeda. Nagu lülid ahelates seisawad kihelkondade keelemurded, parem weel, nagu rõngad puutüwis puu wanaduse märgina arenewad kihelkondade keelemurded südamest ehk pärisest Eesti keelest ikka kaugemale, kunni wiimaks Pihkwa eestlaste murre wasta tuleb.

Wara lahutati neid teistest eestlastest riiklikult. Aegsaste wõtsiwad nad Wene würstide walitsuse all elades Wene usu wasta ja on selle usu tunnistajateks jäänud. Nad peawad hoolega kõiki selle usu pruukisid wäljaspidi. Aga sügawamalt ei tunne nad ommeti oma usku. Usukuulutajatest lahutab neid suur wahe. Jumalateenistust peetakse neile wõõras keeles ja usukuulutajad ei oska tihti sugugi rahwa keelt. Ei ime siis, et nende seas weel palju paganuse kombeid leida, selle peale waatamata, et setukesed aastasajad ju ristirahwa nime kannawad. Laialt auustawad nad Peko-jumalat ja paluwad temalt wiljale ja karjale sigidust. See jumal on tawaliselt wahast tehtud ja teda peetakse aidas warjulises kohas, et kellegi wõõra silm teda ei näeks. Külwamise ajal wiiakse Peko tihti põllule kaasa, et ta külwatud wiljale rohkem sigidust annaks. Peale selle ohwerdawad nad wahel lambaid ja peawad oswerdades palweid. Oma ohwrid ütlewad nad ise ommeti kellegile pühale isikule määratud olewat. Wist nende paganuse kommete peale waadates on wenelased neid poluwertsideks, pooleusulisteks, hüüdma hakanud, ehk nad küll wäljaspidi Wene usu kombeid niisama hästi täidawad, kui wenelased.

Kuna mujal eestlased wenelaste seas elades tihti wenelasteks muutuwad, ei wõi seda neist ütelda. Puutuwad ka wäga mitmes kohas nende elukohad wenelaste elukohtadega täieste kokku, ei ole neid ommeti mitte wenestada jõutud. Mehed, kes laialt ja kaugelt ümber rändawad, oskawad enam ehk wähem Wene keelt, naesed ja lapsed mitte. Pealegi on neil kaua aega koolid puudunud. Wiimasel ajal on neid küll asutatud, aga nemad ei taha hea meelega lapsi kooli saata, sest et seal lapsi emakeeles ei õpetata. Enam kui teiste eestlaste seas awaldab ennast alalhoidmise waim nende seas. Isaisade wiisidest hoiawad nad küüntega ja hammastega kinni. See kange alalhoidmise waim ja kindel iseloom on neil

paisuks olnud kõige wõõra mõju pealetungimiste wasta ja aidanud oma keelt ja rahwust alal hoida, seda enam,

Loku löömine. „Lindast".

et nad wenelaste peale halwakspidamisega waatawad. Abielusse heitmist wenelastega tuleb koguni arukorral ette.

See alalhoidmise waim ilmub riietes. Riideid, nagu meie rahwas ja meie sugulased sadade aastate eest kannud, kannawad nemad praegugi weel. Nooremad meesterahwad on endid moekuninga walitsusekepi alla kummardanud ja mõneski kohas Eesti meesterahwaste riiete moodi riideid kandma hakanud, aga mitte nii naesterahwad. Muidu nimetatakse naesterahwaid moekuninganna sabakandjateks, aga Pihkwa eestlaste naesterahwad awaldawad hoopis teistsugu iseloomu, kui naesterahwad mujal laias maailmas. Muistseid riiete moodisid armastawad siin naesterahwad kõige enam. Nad peawad neid kõige kenamateks ega taha neist millgi kombel lahkuda. „Neitsi Maarja on niisuguseid riideid kannud, kui meie kanname, niisama meie emad ja emade emad; patt oleks, kui meie neid ei kannaks!“ ütlewad naesed. Kaelas kannawad neiud ja noorikud palju rahasid. Mida jõukam keegi, seda rohkem rahasid. Mõnel koguni 5—6 naela rahasid.

Peatöö on põllutöö. Ei aga setukesed ka raske rendi all, ei jõua hingemaa neile ommeti küllalt ülespidamist anda. Pealegi ei ole uuema aja abinõuud nende sekka weel jõudnud teed leida. Ei puudu ka hoolt, puudub ommeti osawust ja aru maad paremine harida ja rohkem wilja kandma panna. Sedawiisi ei jää neil muud nõuu üle, kui muul wiisil peatoidusele lisa muretseda. Nagu Pihkwa kubermangu wenelased, tulewad nemad meie maale kauplema. Ei ommetigi pudukaubaga, nagu „harjuskid“, waid tõrwaga, kaladega, kaussidega (koppadega). Neid ostawad nad omalt maalt ehk mujalt üles ja tulewad siis teistele eestlastele müüma. Müügiteel korjawad nad räbalaid, ja müüwad neid koju sõites enamaste Räpina paberiwabrikusse. Ühtlasi ostawad nad müügiteel wanu hobuseid, keda nad koju jõudes naha pärast tapawad. „Setumaalt“ tulewate wanade hobuste ostjate pärast on meie pool wanu hobuseid „setukateks“ hüüdma hakatud.

Kauplemisekäigud teewad Pihkwa eestlasi meie pool tuttawaks. Nagu hiidlastest räägitakse neist enamaste põlgtusega ja waadatakse nende peale üle õla. Neid peetakse rumalateks. Ülekohus on neid ommeti rumalaks pidada. Nemad on ainult harimata, koolitamata. Wähe neist oskab lugeda ja kirjutada.

Ühes tükis käiwad nad teistest eestlastest ülegi, nimelt rahwaluule rikkuse poolest. Nii palju rahwaluule aineid ei leia meie kodumaal ühestki kihelkonnast, kui siit neljast wallast. Nende rahwaluule ainete kohta ütleb J. Hurt: „Setukesed on kõige waimu ja südame jõuuga isade mälestuste, wanade laulude ja ennemuistsete juttude külge kinni hakanud ja elawad ja liiguwad neis. Neis waimutoodetes ja esiwanemate südame wäljawalamistes annawad nad noorusele eluõpetusi, otsiwad oma rõõmu ja awaldawad oma kurwastust. Isade mälestused on nende Piibel ja Lauluraamat.

Setu naese ja neiu tubliduseks ja kuulsuseks arwatakse tingimata rahwalaulude rohket tundmist. Ilma lauludeta, ütles korra üks Setu ema, ei tohi meil tüdruk sugugi wälja minna. Laulutundmist arwatakse ka kõige paremaks kaasawaraks, mis pruut peiule kaasa wiib. Pruut wiib seega isade ja emade tarkust, lusti ja elu, rõõmu ja trööstі uude kodu. Setukene on lahutamata esiwanemate waranduse külge köidetud ja seda pärandust hoiab temale ja teadusele ta rahwus ja usk alal."

Seda rahwalaulude rikkust tunnistawad ka need kolm köidet „Setukeste laulusid" üles, mis J. Hurt wälja annud. Umbes 2000 lehekülje peal annawad nad meile nende luulewaimust aru. Nende seas leidub hulk müüthoselisi lugusid, kellest ommeti paljud tumeda sisuga on. Muud rahwaluule ained ootawad weel trükkimist.

Lutsi Maarahwas.

Üks osakene „Maarahwast“, kes omal ajal kodumaalt Wiitebski kubermangu Lutsi maakonda wälja rändas, elab praegu weel Mihalowa, Pylda, Nerza ja Janovoli wallas edasi.

Selle „Lutsi Maarahwa“, nagu seda meie rahwa unustatud suguharu hüüdma hakatud, leidis O. Kallas üles, leidis üles umbes ses mõttes, nagu sakslased Liiwimaa üles leidsiwad. Küll tunti Lutsi Maarahwast nime pidi ammu enne, aga nende elust ei teatud midagi. Soome Kirjanduse Seltsi ettepanekul wõttis O. Kallas 1893 uurimise teekonna Lutsi Maarahwa sekka ette ja selle wili on tema kirjatöö „L u t s i M a a r a h w a s“, mis meid tähendatud suguharuga ligemalt tutwustab.

Ükski ajaraamat ei kuuluta, millal „Lutsi Maarahwas“ praegu selle elukohale asunud. Märgid tunnistawad ommeti, et see suguharu alati Lutsi maakonnas pole asunud, waid ajaloolisel ajal alles sinna rännanud. Ajaloohallikate puudusel peame rahwa oma mälestusi tähele panema. Selle suguharu oma mälestuse järele on rahwas 4—6 põlwe tagasi praegusesse Lutsi maakonda rännanud. Ise kõnelewad nad, et nad Rootsimaalt, Rootsi kuninga maalt ehk teise kuninga maalt tulnud, kus liig wali orjus walitsenud. Sealt Rootsi kuninga maalt karanud inimesed ära ja asunud Lutsi maakonda. Mõnes kohas jälle räägitakse, et wäljarändamine sõja ajal sündinud. Rootsi kuninga maa ei tähenda muidugi Rootsimaad, waid Liiwimaad, Liiwimaad nimelt sell ajal, mill Liiwimaad Rootsimaa külge loeti ja mill Liiwimaal Rootsi kuningas walitses. Nagu tuttaw, tunnistati Liiwimaa 1629 alles ametlikult Rootsi riigi osaks ja jäi Rootsi alla kunni 1710 aastani. 1629 ja 1710 aasta wahel wõib siis see suguharu wälja rännanud olla. Liiwimaalt, nimelt Wõru poolt, nagu selle suguharu keel seda kuulutab. Wähä küla elanikud teawad,

nad rännanud Wähä külast wälja ja asutanud enestele Lutsimaal uue Wähä küla. O. Kallas arwab, et osa Lutsi Maarahwast wist Wastseliina kihelkonnast Misso

Terade tampimine. „Lindast".

wallast tulnud, kus Wähä küla leidub, mõned ehk ka Rõugest, kus Paidra weski nende Paideri nimelist kohta meele tuletab. Kallas ütleb nende keele kohta: Keel tuletab enam Pihkwa eestlaste murrakut meele, kui teiste

Wõru keele mõistjate oma, nii hästi sõnade muutuste, kui iseäranis wäljarääkimise poolest; see on mõlemal wäga Wene laadi. Et siinne murre Wõru keelega ühte weab, on ka need ära tunnud, kes Eesti juhtunud: „Ümbre Wero kõneldas nii ku me pool, a ümbre Reeweli om keel süwembäh."

Oma uurimise teekonnal leidis Kallas Mihalowas 898, Pyldas 1913, Nerzas 1156 ja Janowolis 420, siis kokku 53 külas 4387 hinge Lutsi Maarahwast. Tõe poolest ei wõinud Kallas kaugeltki nii palju hingesid enam „Maarahwaks" tunnistada. Mihalowas näituseks ei leidnud ta kümne Eesti küla pealt enam kui umbes 40 Eesti keele mõistjat, niisama ei osanud mujal ammugi kõik need „Maakeelt", keda kirjad Lutsi Maarahwaks tunnistasiwad. Niisugust iseloomu tugewust ja wahwat alalhoidmise waimu ei awalda Lutsi Maarahwas kaugeltki mitte, kui Pihkwa eestlased. Wõõras mõju on ennast liig wägewalt neile ilmutanud ja neid ümber rahwustanud ja see ümberrahwustamine kestab suurel sammul edasi. Siin mõjuwad osalt aga ka iseäralikud olud kaasa. Ümberringi asuwad igalpool lätlased, siin ja seal ka wenelased ja juudid. Wenelased ei ole oma wähema hulgaga nii suurt mõju jõudnud Lutsi Maarahwa kohta näidata, kui lätlased, kellega neil ühtelugu kokkupuutumist. Wanemal ajal peeti kirikutes wahel „Maakeeli" jumalateenistust, aga wiimastel aastakümnetel jäi see järele. Rahwas kuulis kirikutes ainult Läti keelt, kuulis seda niisama ümberkaudu külades, kuulis tihti oma kodu, kui lätlased nende juure tuliwad. Tahes ehk tahtmata hakati Läti keelt õppima. Weel enam edendas Läti keelt aga Läti neidude naeseks wõtmine. Pihkwa eestlased waatawad Wene tüdrukute peale üle õla, Lutsi Maarahwa poisid aga Läti neidude peale auustusega. Läti neiu tuuakse perenaeseks majasse. Läti noorik paneb aga kohe Läti keele majas walitsema. Peale selle nae-

rawad lätlased tihti Eesti keele kõnelemise üle. Kõik see mõjub, et Lutsi Maarahwal oma keel ikka enam kaob ja Läti keel asemele astub. Uuemal ajal nõutakse weel Wene keele tundmist. Kolme keelt kõneleda läheb rahwal liiaks. Tagajärjeks ilmub rahwal „Maawärki“ kõnelemise ots, Läti keel wõtab wõimust. Läti keele rääkijad hakkawad endid lätlasteks pidama. Need, kes weel oma keelt kõnelewad, nimetawad endid Maarahwaks, maameheks. Isegi naesterahwast nimetatakse „maameheks“! Meesterahwad ütlewad rääkides üksteisele tihti „weli“.

Lutsi Maarahwas on katoliku usku, nagu nende ümber asuwad lätlasedki. Lutsi maakonda wälja rännates ei wõinud asujad muidugi weel katoliku usku omaks usuks tunnistada, sest et meie pool ewangeliumi usk walitses, ehk küll Poola walitsuse ajal kodumaal mõneski paigas katoliku usule uksed ja aknad awati. Lutsimaal walitses aga katoliku usk ees. Selleaegsed meie maa rahwas teadsiwad küll wist usust õieti wähe, tundsiwad hulga wälimisi kombeid, aga sügawam usu olemise tundmine puudus neil. Lutsimaal katoliku usku eest leides ja ewangeliumi usu kirikuid puuduwat nähes ei jäänud wäljarändajatele muud nõuu üle, kui katoliku usku wasta wõtta. Wist kihutasiwad katoliku preestrid neid weel takka seda sammu astuma. Tahes ehk tahtmata pidiwad nad paawsti sõnakuuljateks saama, nagu lätlased nende ümber ju oliwad.

Koolid laotawad uuemal ajal tarkust Wene keeles laiale. Sellegipärast rändab rahwas weel waimupimeduses. Koolisid on esiteks wähe ja peale selle ei sunnita koolis käima. Katoliku usuõpetust koolides ei anta. Läti keelsete raamatute tarwitamine oli Poola mässu pärast kaua aega ära keeldud. Läti emad õpetawad lapsi Läti keeli lugema. Eesti raamatud puuduwad rahwal. Seega annab raamatute puuduski „Maakeelele“ omalt poolt surmahoopi.

Nagu keel kaob, kaob ka rahwaluule, wähemalt „Maakeeli“. Läti rahwaluule astub asemele. O. Kallas leidis küll weel hea kimbukese rahwalaulusid, aga enamaste lühikesi, tihti ainult laulude riismeid. Niisugusest laulurikkusest nagu Pihkwa eestlastel ei wõi Lutsimaal juttugi olla. Peale laulude, mõistatuste jne. on Kallas weel 80 Lutsi Maarahwa wana juttu trükkida lasknud.

Rahwas elab külades, harib hingemaad. Et hingemaa küllalt kõiki ei toida, rändawad noored mehed tihti mujale tööd otsima. Kallas kirjeldab rahwa elujärge järgmiselt: Rahwas saab omaga läbi, suuremat rikkust aga ei ole. Lõbu otsitakse joomisest, sest et rahwas ise muud ajawiidet ei tunne, rahwa juhatajad muud talle pakkuda ei mõista.

Kraasna Maarahwas.

Peale „setukeste“ elab kaugemal lõuna pool weel teisi eestlasi. Umbes 120 wersta Pihkwast lõuna poole minna jõuame Krasnõi alewisse. Selle alewi ümberkaudu kesk wenelaste seas on 35 küla, kus waremalt Eesti keelt kõneldi ja mõnes harwas kohas nüüd weel kõneldakse. Need Eesti keele kõnelejad ise hüüawad endid „Kraasna Maarahwaks“. Sest „Kraasna Maarahwast“ ei teatud meie pool midagi, 1901 wõttis Dr. O. Kallas uurimise teekonna nende maale ette, tõi meile selgemaid teateid selle rahwa kohta ja awaldas oma tähelepanemise wilja „Kraasna Maarahwas.“

Kallase arwamise järele on „Kraasna Maarahwas“ umbes 250 aasta eest kodumaalt sinna wälja rännanud, nimelt „Setumaalt“. Olud rõhusiwad rahwast; kes wõis, läks wõõrsilt paremat põlwe otsima. Paraku ei näita aga Kraasna Maarahwa elujärg, et nad paremale järjele oleksiwad jõudnud. Waesus walitseb igalpool, waesus waimugi põllul. „Setukestest“ pole nad sugugi ette jõudnud,

waid mõnes tükis koguni maha jäänud. Põlluharimises ja muuski töös ei jõua nad nende järele. Wenestamine sammub kiire sammuga edasi. Kraasna Maarahwa 2000 hinge hulgast leidis Kallas ainult mõned kümned, kes Eesti keelest weel waewast wiisi jagu saiwad ja üksi mõned, kes Eesti keelt weel kaunis hästi kõnelesiwad. Kallas arwas, et kui üks põlw weel mööda läheb, siis Krasnõi alewi ümberkaudu wiimane Eesti keele heli kadunud

Pesu-küna juures. „Lindast".

on ja nagu läbi udu ehk weel mäletatakse, et rahwas kuśagilt mujalt sinna sisse rännanud.

„Setukeste" luulerikkuse on Kraasna Maarahwas ammu juba mullapõue matnud, paremine aga paganuse kombeid ja usku alal hoidnud. Nad auustawad mõnesuguseid kõrgemaid olemisi, nagu Toomast, laberitsi, puuslikku jne. ja ohwerdawad neile põrsaid, kanu, kukkesid, wahast walmistatud hobuseid, toitu ja õlut. Kogu

ohwritoimetus kannab neil „kahi“ nime. Ohwerdamist toimetab majaperemees ehk kui majaperemees ennast seks küllalt osaw ei tunne olewat, iseäralik tark. Ohwrid kantakse aianurka, kus ohwerdamise jaoks iseäralik paik määratud. Seda nurka peetakse pühaks. Kes sinna ohwripaika ettewalmistamata astub, sellele wõib häda ja õnnetust juhtuda. Mitmed wanemad inimesed kaebawad, et wanad head jumalad ikka enam unustusesse jääwad.

Peale Kraasna Maarahwa on mitmes kohas Pihkwa kubermangus waremalt weel eestlasi asunud, nagu näituseks Irboskas, Strimutkas, Tsuhonskojes, Sagorjes, Sapopnewos, Shishowos ja wõib olla ka Kulebjakis. Wiimases wallas tuletab Eesti algupära rahwa riiete mood meele, mujal leiti aga hiljuti weel mõni hing, kes mõne sõna Eesti keelt mõistis. Neisse paikadesse on eestlased 18. aastasajal, kas sõja ehk pärisorjuse eest ära põgenenud. Aga ka müümise teel sai hulk eestlasi sinna elama.

* * *

Eestlaste juurest nüüd aeg nende lähemate sugulaste juure minna, keda enam eestlasteks ei loeta, aga kes omal ajal ommeti eestlastega ühest kännust wõrsunud. Lähemaid sugulasi tunnen kõiki enam, wähem oma nägemise järele. Liiwlaste kodumaal ei ole ma küll käinud, aga ommeti liiwlastega aasta otsa ühe õue peal asunud ja muidugi nendega sagedaste kokku puutunud. Kõige wähem tunnen laplasi oma nägemise järele. Olen küll paikades käinud, kus ametlikkude aruannete järele laplased pidiwad asuma, aga kõige otsimise ja järelekuulamise peale ei leidnud ma neid mitte eest. Wõimalik, et neid wanaste seal elas, aga nüüd oliwad nad kadunud. Muude lähemate sugurahwaste seas olen kas lühema, kas pikema aja wiibinud ja seal ennast nende eluga ja oluga tutwustanud.

Liiwlased.

Asukokad ja rahwa arw.

Läti Hindrek on liiwlastele oma ajaraamatus mälestusesamba üles ehitanud ja see mälestusesammas jääb seisma, kui ka wiimne liiwlane edaspidi Manala majadesse on läinud. Teistest Soome sugu rahwaste wanast ajast teame wähe, kuid Läti Hindreku kirjatöö kaudu wõime liiwlaste wanast ajast enestele selge pildi silma ette seada.

Sakslaste siiatuleku aja loeti liiwlasi Lõuna-Liiwimaa peremeesteks. Liiwlased elasiwad osalt eestlaste lõunapoolsetena naabritena. Salatsi jõest peale kunni Wäina jõeni seisis maa nende walitsuse all ja niisama Kuramaal Riia lahe rand, kuna kaugemal Läänemere ääres kurelased asusiwad. Wiide suuremasse maakonda jaeti liiwlaste maa.

Eestlaste maa wasta puutus kohe liiwlaste maakond Metsepoole. Teised maakonnad oliwad Tureida ja Wäina jõe maakond. Idumea [1]) maakonnas asus juba lätlasi, nagu Antines, Bewerinis ja Wõnnus. Niisama oli Lenne-

1) Idumea asemel tuleb küll „Idumaa“ lugeda. Wist on ajaraamatu kirjutajad selle maa nime ära wäänanud. Mõni arwab aga, et „Idamaa“ tuleks lugeda. Wõimalikud on mõlemad nimed: Idumaa ja Idamaa.

wardi maakonnas Läti mõju märgata. Ülepea pidasiwad liiwlased weeäärseid maakohte oma käes. Nii näituseks Kõiwa ja Wäina jõe ääred, mere kaldad ja muud hohad, kust hõlpsaste wälja wõis pääseda, seisiwad liiwlaste walitsuse all, kuna kaugemal metsades lätlased elasiwad.

Iga maakond jaeti mitmesse kihelkonda ja iga kihelkond jälle külakondadesse. Nii hästi maakondel kui kihelkondel oliwad oma wanemad, kelle käes walitsus seisis. Sarnased wanemad oliwad Kaupo Tureidas, Wesike Idumaal, Akko Wäina maakonnas ja Uldewene Lennewardis.

Sõdima oliwad liiwlased hakkajad. Ühtelugu tülitsesiwad nad lätlastega, ja katsusiwad neid alla rõhuda, wähemalt sõna kuulma panna. Lätlased ei tahtnud sõna kuulda, sest siis alati tülid. Kui sakslased maale tuliwad, wõtsiwad lätlased sakslasi rõõmuga wasta, lootes, et sakslased neile liiwlaste wasta abi annawad. Sakslaste sõjariistade waral arwasiwad nad liiwlasi enestest eemale hoida wõiwat. Lätlaste tagakiusamise kannatuse kohta ütleb Läti Hindrek: „Alobrand kuulutas lätlastele Jumala sõna ja ristis neid. Need aga wõtsiwad suure rõõmuga Jumala sõna wasta, sest et nad sakslastelt abi ja tuge lootsiwad leedulaste wasta, kes nende maa tihti ära laastasiwad, ja liiwlaste wasta, kes neid ühtepuhku rõhusiwad. Teises kohas jälle ütleb Läti Hindrek: „Enne usu wastuwõtmist oliwad lätlased arad ja põlatud ja kannatasiwad palju häda liiwlaste ja eestlaste poolt."

Need tähendused lubawad meid ühtlasi arwata, et lätlased enne liiwlasi juba maal elanud. Kui lätlased liiwlaste wasta ei jõudnud panna ja kui neil sõdimises südidust puudus, kuidas wõisiwad nad siis maa liiwlaste käest ära wõtta? Palju enam tuleb oletada, et liiwlased hiljemine alles maale tunginud ja enne seal asuwaid lätlasi eneste eest tagasi tõrjunud. Küll ei seisnud liiwlased sõjakunsti tundmises kaugeltki nii kaugel, kui sakslaaem.

Mägede otsa, soosaartele ja mujale ligipääsemata kohtadesse tegiwad liiwlased omale kantsid ja kaitsesiwad endid seal nädalite ja kuude wiisi waenlaste wasta. Kui-

Wirumaa eit. „Lindast".

aga hiljemine sakslased ilmusiwad oma paremate sõjariistadega, ei jaksanud nende kantsid enam sakslaste wõimu ees seista, waid langesiwad warsti.

Sakslaste ilmumine omalt poolt mõjus kaasa, et wahekord lätlaste ja liiwlaste wahel aegamööda hoopis teise pöörde sai. Sakslased murdsiwad liiwlaste jõuu ja lätlased, kes liiwlaste naabruses asusiwad, rõhusiwad ikka enam peale. Wististe oli lätlasi arwu poolest palju rohkem kui liiwlasi. Lätlased tungisiwad liiwlaste sekka, kui ka Saksa walitsuse ajal mitte enam mõõgaga, waid adraga ja äkkega. Et sakslased liiwlaste üliwõimu murdnud, wõisiwad lätlased seda hõlpsamine sinna tagasi tungida, kust neid enne eemale tõrjuti. Lätlastega külg külge wasta elades saiwad liiwlased ikka enam Läti mõju tunda. Liiwi wõim kahanes, Läti wõim kaswis. Ajalugu tunneb muidugi sarnaseid nähtusi. Warägid tungisiwad wõidumeestena Wenemaale, aga waata, ajajooksul kadusiwad nad Wene rahwa sekka. Normanid astusiwad wõidulipuga Inglisemaale, sulasiwad ommeti pea teiste rahwastega kokku. Nii ka liiwlased. Nad hakkasiwad Läti keelt kõnelema, unustasiwad aja jooksul emakeele; wõõras keel aga toob rahwusele surmahoobi. Liiwlased sulasiwad lätlaste sekka ära.

Mõned arwawad, et liiwlased wärsked sisserändajad hoopis wõõral maal olnud ja et nad sellepärast seda hõlpsamine ära häwinenud. Seda põhjust ei wõi mõjuwaks tunnistada. Wärsketeks sisserändajateks ei wõi neid enam lugeda. Nagu enne kuulsime, lahkusiwad liiwlased kõige warem Soome kännust ja asusiwad Liiwi- ja Kuramaale elama. Lähewad ka arwamised aja määramise kohta lahku, alla neljasaja aasta wõisiwad nad waewalt Liiwimaal ja Kuramaal asunud olla, 400 aasta asumise järele wõime liiwlasi ommeti waewalt enam wärsketeks sisserändajateks pidada.

Möödaläinud aastasajal teati weel liiwlastest ka Liiwimaal kõneleda. 1846 leidis akademikus Sjögren Salatsi jõe juus weel Salatsi wallast 22 liiwlast. 1858 kirjutab F. J. Weidemann, et weel 8 wanemat liiwlast seal ela-

wad. Sestsaadik kaowad liiwlaste jäljed Liiwimaalt. Muidugi ei kadunud need 8 liiwlast weel kohe ära, aga neist ei teata enam. Möödaläinud aastasaja lõpu poole oli liiwlaste sugu Liiwimaalt juba kadunud, kadunud ses mõttes, et enam Liiwi keelt ei kõneldud. Liiwlaste lapsed õppisiwad naabritelt lätlastest Läti keelt, pidasiwad waewaks oma keelt kõnelda, jah enam, et lätlased neid nende keele pärast pilkasiwad ja praegu pilkawad, Liiwi keelt hobuse keeleks nimetades.

Kuramaal selle wasta elab liiwlaste sugu edasi, kui ka neile juba surmakell hüüdma on hakanud. Kolga maaninal ranna ääres elawad Puopa (Saksa keeli Poopeni) ja Dueniku (S. k. Dondangeni) wallas, kiriklikult Piisa (S. k. Piiseni) ja Iira (S. k. Irbeni) kihelkonnas. Wiedemanni teadete järele oli Puopa wallas liiwlasi 1858 a. 790 hinge, 1881 880 hinge, sügisel 1888 956 hinge. Dueniku (Dondangeni) liiwlasi arwas Wiedemann 1600 olewat. Kui professor Setälä 1888 nende juures käis, öeldi 1973 hinge olewat. Ülepea tundsiwad ametlikud aruanded 1898 a. 2873 liiwlast.

Keel, rahwaluule, usuelu.

Liiwlaste keele peale juhtis esimest korda tähelepanemist Schlözer, kes 1767 Liiwi keele proowisid wäljarääkimisega ühes awaldas. Hupel oma raamatus „Topographische Nachrichten“ trükkis mitme õpetaja ülestähendusi Liiwi keele kohta ära, kuid neis ülestähendustes leiame palju wigasid. 1828 katsus õpetaja Jannau näidata, et Liiwi keel Eesti keele algkeel on ja et liiwlased ja eestlased ennemuiste üks rahwas olnud. Liiwi keelse „Isameie“ ja mõned salmid (10 p. 11—16) Johannese ewangeliumist awaldas Kruse oma ajaloo „Ur-Geschichte des Esthnischen Volkstamms“. Hoolsalt alles hakkas

liiwlaste keelt ja elu akademikus Sjögren uurima, kes 1846 ja 1852 pikema aja liiwlaste seas wiibis. Sjögren ise ei saanud oma uurimise wilja päewawalgele saata. Surm kutsus tema enne tööwäljalt ära. Sjögreni uurimiste awaldamine ja täiendamine usuti akademia poolt F. J. Wiedemanni hooleks, kes sell ajal Tallinnas alles gümnasiumikooliõpetaja ametit pidas. Wiedemann tundis ära, et ta tööd hästi ei wõi lõpetada, kui ta ise täielikult

Eesti tütarlaps Sôrwe maakonnast. „Lindast".

küllalt liiwlaste elu ei tunne. Sellepärast wõttis Wiedemann 1858 uurimise teekonna liiwlaste juure ette, kus ta Sjögreni tööd täiendas. Peale selle püüdis Wiedemann liiwlastele mälestust enesest järele jätta, neile seda kinkides, mis neil puudus. Liiwlastel puudus nimelt Liiwi keelne kirjandus täieste, sest ülemal nimetatud tööd Liiwi keele kohta oliwad kõik Saksa keeles ilmunud ja tõiwad ainult näitusi Liiwi keelest. Wiedemann wõttis enesele Piisa koolmeistri J. Prinzi ja selle pojad appi ja laskis Matteuse ewangeliumi Liiwi keelde ümber panna. Niisama

pani Wiedemanni ettepaneku peale liiwlane, koolmeister N. Pollmann Matteuse ewangeliumi idapoolsesse Liiwi murdesse ümber. Wiedemann waatas mõlemad ümberpanekud keele poolest läbi ja toimetas siis trükki. Trükikulud wõttis prints Bonaparte enese kanda. Matteuse ewangeliumid ilmusiwad 1863 Londonis ainult 250 eksemplaris. Printsi Bonaparti abil saiwad siis liiwlased 1863 alles esimese omakeelse raamatu. Kaua aega ei löönud nii wäike trükk ette. Iga ärksam liiwlane ihkas enesele omakeelset raamatut. Nüüd laskis Briti Piibliselts 1880 Matteuse ewangeliumi uueste trükkida. Ses uues trükis muudeti aga õigekirjutust, nimelt enam Läti kirjawiisi järele, et liiwlastel kergem oleks lugeda. Seda uut trükki on liiwlaste seas rohkeste katsutud laiale laotada. See ongi liiwlaste esimene ja ainus raamat emakeelel. [1]) Kõik muud raamatud, mis nad loewad, langewad Läti keelsete raamatute kilda. Et lätlased nende naabruses elawad ja neil alati lätlastega tegemist, mõistawad kõik liiwlased Läti keelt, niisama nagu nad seda koolis õpiwad ja kirikus kuulewad. Wiimasel ajal on Läti keele kõrwa koolides muidugi Wene keel astunud.

Mitte ainult liiwlastele ei muretsenud Wiedemann esimest emakeele kirja, waid seadis teaduselegi liiwlaste kohta mälestusemärgi püsti, mis siis weel seisab, kui liiwlaste sugu ju Kuramaalt kadunud. Weel enne kui Matteuse ewangelium Liiwi keeli Londonis ilmus, jõudis Sjögreni alustatud Wiedemanni wäljaantud Liiwi grammatik sõnaraamatuga seltsis õpetatud maailma kätte. Liiwi keeleõpetuses leidub hulk keeleproowisid, nende seas palju Piibli tükkisid. Peale Piibli peatükkide ümberpaneku on siia mõnda Läti keelest ümber pandud ennemuistset juttu ja jutustust wõetud. Liiwi oma keelewara, mis siin ära

---

1) Nende ridade kirjutamise järele lugesin, et Liiwi keeles hiljuti weel raamatuke ühistöö kohta ilmunud.

trükitud, ei wõi meie tähtsaks nimetada. Mõned wanadsõnad, mõistatused, laulukatked ja wanadjutud — see on kõik. Neid on Sjögren ja Wiedemann seda wiisi saanud, et liiwlasi palusiwad Liiwi kẹeles rahwaluule aineid üles kirjutada. Seda wiisi saadud üleskirjutusi parandasiwad nad omalt poolt õigekirjutuse poolest ja lasksiwad siis trükkida. Oleksiwad nad ise katsunud otsekohe rahwa suust midagi kirja panna, oleks nende saak wististe tähtsamaks saanud. Sjögren-Wiedemanni tähtsa töö teine osa on sõnaraamat. See langeb kahte jakku: Esimene pool Liiwi-Saksa sõnaraamat (lk. 2—140) ja teine pool Saksa-Liiwi sõnaraamat (lhk. 143—387). Kolmkümmend aastat pärast Wiedemanni uurimise teekonda liiwlaste seas käis E. N. Setälä D. Wallin'iga seltsis weel liiwlaste keelt ja elu uurimas ja ennemalt saadud aineid täiendamas. Kuna Setälä keeleteaduse uurimisi ette wõttis, püüdis Wallin rahwateaduse aineid kirjutada.

Setälä kirjutab Liiwi keele kohta: „Pealsekaudselt ju Liiwi keelega ennast tutwustades wõib peagi tähele panna, et see Soome ainete kõrwal wäga palju wõõraid aineid sisaldab. See, kes Läti keelt tunneb, teab kohe, kust need wõõra'd ained pärit on. Läti keel, mis siin ainult kiriku ja kooli keel, on kogu Liiwi keele liikmetesse mõjunud, ta lause ehitusesse, ta kujudesse ja wäljarääkimisesse, sõnawarandusest rääkimata, kellest praegu pooled lätlastelt päritud on. Aasta aastalt unub üks algupäraline Liiwi sõna teise järele ja asemele astub Läti laenusõna. Seda wiisi kiratseb keel aega mööda ja sureb — meie näeme iseäranis selge näituse sest, kuidas keeled surewad. Weel kõnelewad liiwlased oma wahel ainult Liiwi keelt, weel on segaabielud liiwlaste ja lätlaste wahel kaunis harwad, aga koolis õpiwad kõik lapsed Läti keelt. Esimestes eluaastates kõnelewad lapsed, nimelt lääne pool, ainult Liiwi keelt ja naesterahwadki oskawad mõnes kohas Läti keelt halwasti. Aga Dueniki (Dondangeni) ümber-

kaudu räägiwad wanemad lastega Läti keelt, et neid kiriku ja kooli keelega ära harjutada."

„Liiwi keele hääle õpetus on ütlemata raske ja mitmekesine", kirjutab Setälä Liiwi keele kohta: „See on suurel mõõdul kulunud keel, aga see sisaldab ka algupäralisi jooni, mis Ühis-Soome keele ajalugu walgustawad. Liiwi keele seisukohast muude Soome keelte hulgas on

Wôru „Kandle" seltsimaja. „Lindast".

ehk lugijale tähendada, et see meie keelel nii ligidal seisab, et seda Soome keele murdeks wõib arwata. See on ommetigi Ühis-Soome emapuust waremalt lahkunud ja sellepärast enam muutunud, kui muud sugumurded, nagu Eesti, Wadja, Wepsa j. m. Selle koht on minu arwamise järele Eesti ja Wepsa keele wahel. Liiwi häälte õpetuse peensusest nimetan siin selle omaduse, mis ka Läti keeles leida, peale selle weel, nagu ma tähele pannud, Kuramaa Saksa murdes, aga peale nende ei teatawalt

üheski muus keeles kui Taani keeles. See, kes on Taani keelt kuulnud ja tähele pannud, on wist aru saanud, et siin hääl nagu katkeb. See katkemine on kurguhäälte paelte äkilise sulgmise tagajärg hääle kõla keskel. Taani ja wõõramaa häälteteaduse uurijad ütlewad, et wõõrad aastate jooksul seda murdehäält ei õpi kuulma ega wälja rääkima. Minu meelest on see ommetigi Taani keeles selgem, kui tawaliselt Liiwi keeles. Sellepärast ei pane ma suuremat imeks, et Sjögren ja Wiedemann Liiwi keeles murde häälte olemist tähele ei ole pannud. Ja ommeti on see lugu ütlemata tähtis Liiwi keele ajaloo arusaamiseks."

Rahwalaulude poolest walitseb kehwus, wähemalt Liiwi keelsete laulude poolest. Küll leitakse Liiwi laudekatkeid, aga suuremat tähendust meie néile katketele ei wõi anda. Seega ei taha ma ütelda, nagu ei armastaks liiwlane laulda. Küll laulab liiwlane, aga oma rõõmud ja mured walab ta Läti keelsetesse lauludesse. Läti keelsed laulud kõlawad palju enam Liiwi taludes, kui Liiwi keelsed; wiimastest ei tea noorus peaaegu midagi enam.

Rikkamateks selle wasta wõime liiwlasi ennemuistsete juttude poolest pidada. Liiwi ennemuistseid jutte leiame nende seast ommeti wähe. Aga wähe rahwaid leidub, kes tõeste omade ennemuistsete juttudega wõiwad hoobelda. Tundku meie rahwas ka ennemuistseid jutte rohkeste, langeb kaugelt suurem jagu neist juttudest wõõrastelt rahwastelt laenatud juttude kilda. Kuninga-jutte, mis suure hulga rahwaste ühine omandus, tunnewad liiwlased paljugi. Hans ja wanapagan ilmuwad liiwlaste tuttawatenagi, liiwlased teawad mõndagi nende tegudest rääkida. Imeks pannes wõin nimetada, et üks Homeruse lugu liiwlaste keskel laialt tuttawaks saanud. Liiwlased kõnelewad, kuidas mees wanapagana juures selle ainsa silma peast wälja pistis, lambakarja ära tappis, ennast lamba naha sisse mässis ja siis lamba naha sees ära põgenes. Lugu tuletab Odysseust ja Polyfemust meele.

„Ennemuistsete juttude kõnelemine on liiwlaste armsam ajawiide," kirjutab Wallin. „Kodu, kõrtsis, kalapüügil, ikka jutustatakse ennemuistseid jutte ja muid lugusid. Ennemuistsete juttude kõrwal pruugitakse wanusõnu ja arwatakse mõistatusi. Wanadesõnade ja mõistatuste seas leidub palju Läti keelest ümber pandud aineid. Mõned on niisamasugused, kui eestlastel. Aga pisikene on nende rahwaluule toodete arw. Waewalt paar sada on ülepea kokku saadud."

Mütologialisi aineid leiame liiwlastelt üsna pisut. Wähe teawad liiwlased „Pitkist" kõneleda, kes oma noolega wana õelust kurjaste kolgib. Ülepea astub wanapagan liiwlastegi seas rahwaluule pailapsena meie silma ette; kui teda ka ei armastata, tehakse temaga ommeti palju tegemist. Meres elada liiwlaste arwamise järele wesiinimesed: nende sinist karja olla mõne korra nähtud. Haldjaid ja waimusid tuntakse mõnesuguseid, ka libahuntisid, külmkinga ja luupainajat.

Rikkamaks tohiksime liiwlasi wanausu ja wanade kommete poolest pidada. Igal elujuhtumisel paneb liiwlane aega ja olu tähele, püüab nõiatempudega elujärge parandada ja iseäralikkude tempudega tulewikku teada saada.

Hiie sarnaste puude auustamist tuleb liiwlaste seas ette, kui nad ka puud ennast hiieks ei hüüa. Terwel liiwlaste maal ja lätlastegi seas on Antsi mõisa maal kaswaw püha lõhmus kuulus. See lõhmus on umbes 60 jalga kõrge ja umbes 20 jalga tüwest ümber mõõta. Selle lõhmuse juures käiakse tihti ohwerdamas. Ohwerdawad liiwlased, ohwerdawad lätlased. Ohwriks antakse tihti kirju sukapaelu, mis tikuga puutüwe külge pistetakse ja tuule kätte lehwima jäetakse. Keegi ei julge lehtegi pühast lõhmusest ära murda, weel wähem oksa. Muidu wõiks niisuguse teo eest raske karistus tulla, kardawad liiwlased. Wanaste käidud püha lõhmuse juures abi palumas, kui

rasked ajad kätte tulnud, niisama käidud sealt tulewikku teada saamas. Aastasadasid on see pühaks peetud puu seisnud ja seisab edasi kõige Liiwi ja ümberkaudse Läti rahwa juures suure auu sees. — Siniste mägede otsas

Enne kuhja loomist. „Lindast“.

seisnud mõne aja eest weel kiwi, kelle otsas liiwlased ohwerdamas käinud. Nüüd on see kiwi aga kadunud.

Need wanausu pruugid juhatawad meid paganusesse tagasi. Leidub teisigi, mis katoliku ajast pärit. Kauem, kui meie maal, hoidis katoliku usk ennast Kuramaal alal. Nüüd tunnistawad liiwlased ewangeliumi usku omaks.

Siiski kui 1848 näljaaeg algas ja rahwa seas lootus tõusis hingemaad saada, wõtsiwad mitmed liiwlased Wene usu wasta. Nad arwasiwad, et nad selleläbi hingemaad saawad. Hiljemine nägiwad nad küll, et nad endid lootuses petnud, aga siis oli see juba hilja. Liiwi rannamaal on paar Wene usuliste kooli ja ajutine Wene kirik Kolga külas ühes talupoja majas. Koolis õpetatakse muidugi Wene keeli ja kui ma ei eksi, peetakse kirikus Läti keeli jumalateenistust. Ewangeliumi usu kirikutes kuulewad liiwlased niisama ainult Läti keeli jumalateenistust. Liiwi keeles jumalateenistust pidada pole ükski õpetaja waewaks wõtnud. Pealegi annaks niisugune ettewõtmine ettewõtjale tüki rasket tööd, sest et kõik tarwilikud raamatud puuduwad. Wist ei ole Kuramaa õpetajate seas kedagi, kes Liiwi keelt ülepea niipalju tunneks, et liiwlastele nende emakeeles jumalateenistust oskaks pidada.

Tähendamata ei wõi jätta, kudas liiwlased oma surnuaidu suures auus peawad. Ei ainult niisuguseid surnuaidu, kuhu praegu weel surnuid maetakse. Liiwlaste auustamine ulatab palju kaugemale. Nad peawad nagu pühaks neidki surnuaidu, kuhu endisel ajal surnuid maetud. On ka ajahammas wälimised märgid ammu ära närinud, liiwlaste meeles elab surnute mälestus edasi. Liiwlased ei unusta seda kohta, kuhu nende esiwanemad mulla põue maetud. Kord tahtis keegi wanaaja-uurija ammu mahajäetud surnuaial kaewamisi ette wõtta. Seda juhtusiwad liiwlased nägema. Wihaselt tormasiwad nad uurija kallale. Liiwlased kartsiwad, et nende esiwanemate uinumist wiimases woodis rikutakse ja sellepärast takistasiwad nad rahurikkujat.

Wôitlemine liiwaga.

Liiwlaste eluasemed tuletawad omalt kohalt Sõrwe säärt meele. Siiski kui liiwlaste asumaad Sõrwe säärega

wõiksime wõrrelda, tohiksiwad liiwlased endid weel õnnelikuks kiita. Pikkuse poolest lööb liiwlaste maa ehk sõrwlaste maa üle: 50 wersta peale ulatab see. Laiuse poolest jätab liiwlaste maa aga Sõrwe sääre kaugele maha: liiwlaste maa peab ainult 2—3 wersta laiusega leppima. Maa käib mööda mere äärt. Ja missugune on see mere äär? Kohe mere rannas näeme liiwlaste maal tuiskawa liiwa künkaid ja alles kaugemal liiwaküngaste taga maa pool liiwlaste külasid.

Liiwlaste oma jutustuse järele ei tuntud wanemal ajal nende rannas sarnaseid liiwa künkaid, waid kohe mere ääres kaswis liiwasel maal ilus männamets. Rootsi ajal aga taheti metsast kasu saada: metsa hakati maha raiuma, puudest tõrwa ja süsi walmistama. Puude raiumise pärast jäi rand lagedamaks, päikese palawus kõrwetas maapinna suwel kuumaks, rohu kasw hakkas kaduma. Rohu juured kadusiwad, liiw jäi järele. Meretuuled hakkasiwad liiwaga mängima, paniwad liiwa oma pilli järele tantsima, sünnitasiwad siia ja sinna suured liiwakünkad. Tuiskaw liiw mattis kõik enese alla, mis ees juhtus olema. Ei leppinud ainult mere rannaga, püüdis kaugemalegi maa sisse tungida ja sealgi kõike elu looduses enese alla matta. Karjamaad kadusiwad, niidud närtsisiwad, wäljad wähenesiwad tuiskawa liiwa käes. Kõrbeks kippus tuul kogu liiwlaste maad muutma. Tuiskawad tuuled püüdsiwad liiwaga liiwlaste elumajade uksi ja aknaid kinni matta. Ikka uusi ja uusi liiwakünkaid tekkis juure ja need uued liiwakünkad jõudsiwad otsaga ikka kaugemale südamaa sisse. Liiw walmistas liiwlastele hauda.

Elusalt ei tahtnud liiwlased liiwa alla hauda langeda. Wõitlus algas wägewa waenlasega. Metsast kanti risu ja raagu kokku ja tehti neist liiwale tõkkeks aiad ette. Heinamaadest otsiti suuremaid pajusid, raiuti maha ja wiidi liiwaküngaste ligidale. Sinna pisteti need liiwast puutumata ehk wähe puudutatud maa sisse maha, kus

nad maast weel märga wõisiwad leida ja kaswama hakata. Peale selle tuli riigiwalitsus rannas rahwale appi. Tuiskawa liiwa käes ei kannatanud üksi liiwlased, waid ka nende naabrid lätlased ja maa pärisperemehed

Auuga wanaks saanud. „Lindast".

sakslased. Riigiwalitsus laskis ranna tuiskawa liiwa küngastele mööda läinud aastasaja algusel männa käbisid külida. Riigiwalitsuse abinõuud ja liiwlaste omad ettewõtted awaldawad ju mõnda aega oma mõju. Liiwlased

on liiwa rammu murdnud ja walitsusekepi liiwa käest ära kiskunud. Küll tuiskab ta alles mere rannal, küll tungib liiwaterasid weelgi liiwlaste tubadesse, küll katab weelgi õhuke liiwakord wahel liiwlaste niitusid ja nurmi, aga elu ei häwita liiwa küngastest ära põgenenud jooksikute jõud enam: rohi wõib niidul edasi kaswada, wili nurmel wõrsuda ja liiwlased oma hoonetes elada. Kehwust on liiwlaste maapind ju wanal ajal awaldanud, weel kehwemaks ja lahjemaks on aga tuiskaw liiw teda teinud. Ähwardades seisawad tuiskawa liiwa künkad mere rannal ja lubawad tuult enestest iga päew õrnemaid osasid liiwlastele kaasa wõtta.

Põllutöö ei edene liiwlaste käes. Põllupind on nii wilets, et see wilja ei taha kanda. Sõnniku nappusel weawad liiwlased koormate kaupa mere äärest meremuda ja kõntsa liiwase põllu peale, aga millal liiwlased ikka põldu nii jõuawad merekõntsaga ära täita, et liiw enam nähtawale ei tuleks ega wilja kaswamist ei takistaks?

Imeks tuleb panna, et saarlased, kelle maa liiwlaste randa meele tuletab, liiwlaste kodumaad siiski enestele ihanud. Liiwlased jutustawad, et saarlased wanemal ajal karja kaupa liiwlaste maale rännanud, just niisama nagu nad nüüd „Suurelemaale“ rändawad. Siiski ei jõudnud liiwlaste liiwane pind neid eneste külge köita. Asuma ei ole saarlasi liiwlaste maale ommeti mitte jäänud. Suure-Iira küla ligidal leidub üks kalm, mida saarlaste kalmuks hüütakse. Mõne liiwlase arwamise järele olla sinna kalmu saarlasi maetud. Wõib olla, et sisserännanud saarlastele liiwlaste poolt iseäraline matusekoht anti ja saarlasi aja jooksul sinna maeti. Waewalt wõime seletada, et iseäralik tõbi saarlastele wõõraks tulnud ja saarlasi lühikese aja jooksul Suures-Iiras hauda wiinud.

Ehitused.

Külades asuwad liiwlased. Suuremates neist on paarkümmend elumaja, wähemates ainult 4—5. Külade wahel silmame mõne korra üksikuid liiwlaste elumajasid. Külad kui ka üksikud elumajad seisawad kaunis mere ligidal: tuiskawa liiwa walitsuse piiri lõpul astub kohe liiwlaste küla wasta. Mere poolt wõib neid külasid waewalt näha: liiwakünkad warjawad neid silma eest. Teiselt poolt annawad need liiwakünkad küladele oma jagu warju: waljud tuuled ei pääse kõige jõuuga külade kallale tormama, eelseiswad künkad murrawad juba nende rammu.

Külades asumine on ehk mõjunud, et Kuramaa liiwlased endid tänini elus jõudnud hoida. Külades, kus ainult oma rahwas asus, wõisiwad liiwlased oma iseloomu, kombeid ja keelt alal hoida. Kus aga lätlasi enam liiwlaste küladesse tungis, seal õõnistas lätlus, kui ka aegamööda, liiwluse aluse ja wähemalt Liiwi keel sai temale saagiks.

Puopa walla Liiwi külad awaldawad paremine endist loomu nii hästi keele kui olemise poolest; mujalt leiame enam uue aja mõju jälgi. Ehituse poolest käiwad Liiwi elumajad Eesti möödaläinud aastasaja elumajadest kaugelt ette. Kuna wanadel Eesti elumajadel walgus tihti „august“ sisse puges ja suits uksest enesele teed taewa alla otsis, leiame Liiwi elumajades kaunis suured aknad ja suits tungib korstnast wälja. Elumajal on kaks osa: esine, kus ühelhoobil keedetakse ja köetakse, ja siis weel elutuba. Rehi ei seisa eluhoonega mingisuguses ühenduses, waid rehe jaoks on oma hoone ehitatud.

Wihtlemise saunaks on iseäraline wäike ehitus, niisama seisawad laudad elumajast lahus. Karja kaswatamine ei tõuse liiwlaste seas kuigi kõrgele järjele.

Ühes tükis tuleb liiwlaste elumajasid weel tähele panna; nende juure on alati rohu- ehk wiljapuuaiad asutatud. Õuna-, pirni-, ploomi- ja kirsipuud kaunistawad marjapuude kõrwal liiwlaste aedu; juurewiljaaias kaswawad kapsad ja kaalid, porgandid, kurgid ja muud juurkaswud. Wiljapuu- ja juureaiast oskawad liiwlased enestele alati tulu muretseda.

Suitsu-tare.

Linnad puuduwad liiwlaste maal. Ommeti olnud neil muiste linnu. Nad kõnelewad koguni kahest linnast. Rinna (Saksa k. Angermünde) ja Duoneki (S. k. Dondangeni) linnast. Need linnad kaitsnud ju hiiude ajal liiwlaste maad, s. o. sell ajal, kui weel muistsete juttude hiiud liiwlaste maal asunud, jutustawad liiwlased ise. 25 wersta seisnud need linnad küll teineteisest kaugel, aga siiski kõnelenud hiiud ühest linnast teise. Duoniki linnast (Dondangenist) räägiwad liiwlased, et see kõige täiega maa alla waonud, just nagu meil Walgejärwe mõis ehk mõni kirik meie rahwajutu järele. Hiljemine ehitanud

sakslased liiwlaste ära waonud Duoniki linna asemele oma Dondangeni lossi. Rinna linna (Angermünde) jälle häwitanud rootslased ära, ega ole liiwlased seda pärast enam hakanud uueste ehitama. Olgu lugu nende liiwlaste linnadega kuidas on, nii palju on selge, et Angermündi ja Dondangeni kohal wanad liiwlaste kantsid seisiwad. Meieaegsete linnadega meie neid kantsisid wõrrelda ei wõi. Wõidetud liiwlaste kantside asemele asutasiwad saarlased omad lossid ja kindlused, kunni waenlane needki ära häwitas. Rahwasuu luuletas aga saarlaste kantsi ärawõtmisest sakslaste läbi maa alla ärawajumise. Seda wiisi hoidis rahwas oma auu alal. Looduse wõim riisus neilt nende linna, mitte inimesed. Looduse wõimu wasta ei jaksa inimesed muidugi panna, waid peawad selle tegemisega leppima.

Mere elu.

Ei anna põld ega kari liiwlastele peatoidust, otsiwad liiwlased seda merelt. Mere ääres asudes teewad nad mere oma põlluks ja niiduks, karjamaaks. Meri saab mõnele Liiwi mehele paremaks kodumaaks, kui kodune küla. Koduses külas wiibib mõni liiwlane ainult lapsepõlwe aastad, muu eluea saadab ta merel mööda.

Merest otsib liiwlane kahel moel peatoidust, kas kalamehe ehk laewamehe põlwes. Kalamehe põlwes elab suurem jagu liiwlasi. Ju poisikesed lähewad wanemate meestega ühes merele kala püüdma. Ei lähe ainult poisid, lähewad noored tütarlapsed ja wahel naesedki. Kui laewamees aastate wiisi maailma meredel ümber rännanud, kui wanadus talle meremehe elu rängaks teeb, pöörab ta kodusesse külasse tagasi. Harjunud meremees ei taha kodu ommeti täiesti käsi rüppe panna, mõnegi korra läheb ta teistega seltsis merele „noota katseks sisse laskma“. Kalamehe ametist wõtab siis kaugelt suurem hulk liiwlasi osa.

Kalamehe elu on liiwlastele lihasse ja luusse kaswanud. Kalamehe nimi on liiwlaste uhkus. Asugu mõni liiwlane ka jäädawalt kuiwal maal ja ärgu käigu aastas kordagi kalal, hüüab ta ennast ommeti kalameheks. „Kalamees“ on ülepea Liiwi rahwa nimeks saanud, nimeks, mis Liiwi rahwas iseenesele annab. „Kalamehe“ nime kõrwal tuleb weel teine nimi ette, kellega rahwas ennast kutsub, nimelt „randlased“. Küsid sa liiwlaselt, missuguse rahwa liige ta on, siis wastab ta sulle alati, et „kalamees“ ehk „randlane“ on. See nimi on liiwlaste suus niisama pruugitaw, nagu mõnekümne aasta eest meil „Maarahwa“ nimi.

„Kalamehed“ on kalamehed sõna tõsises mõttes. Hommiku wara ja õhtu hilja on nad oma nootadega ja wõrkudega merel wäljas. Liiwlased on Kuramaa kala muretsejad. Suurem jagu kala Kuramaa tarwis saadakse liiwlaste käest. Ei nad muretse ainult Kuramaale kalu, waid saadawad ka hea saagi ajal kaugemalegi. Wahel käiwad nad ise oma laewadega saaki kaugemal müümas, wahel aga müüwad nad paatidega randa jõudes kohe oma saagi ära. Tihti ootawad ülesostjad, nimelt juudid, liiwlasi mererannal ees. Küll läheb niisugusel korral tawaliselt pool hinda ülesostja tasku, aga selle peale waatamata rõõmustab liiwlane tihti, et kaubast lahti saanud. Peaks ta kalakoorma ise Liibawi. Riiga ehk Peeterburki wiima, kannaks ta palju kulu, wiidaks aega ja tunneks rohkeste tüli. Parem kohe ära müüa; ei muret, ei waewa. Lestakala, kellest kohe lahti ei saada, suitsetatakse ära ja wõetakse osalt enestele tarwituseks, osalt müüakse parajal ajal ära. Suitsetatud kala seisab kaua aega hästi ilma halwaks minemata. Lestakalad siginewad liiwlaste ranna liiwasel mere põhja pärast rohkeste. Muist liiwlaste püüetawatest kaladest saagu nimetatud tursad, wimmad, silgud ja iseäralik silgutõug „prelkised“.

Räägitakse, et endisel ajal meri liiwlastele palju paremat saaki annud, kui praegu. Kehwemat kalasaaki lükatakse osalt liiwlaste liig peenikeste silmadega wõrkude süüks.

Niisama räägitakse, et liiwlased wanal ajal mereröõwlite ametit pidanud. ,,Sinistel mägedel" näidatakse praegu weel koobast, kus Siniste mägede mereröõwlid asunud. Niisama teatakse, et Kolga ninas liiwlastel waletuletorn olnud. See waletuletorn oma tuledega juhatanud laewu öösel õigest teest kõrwa. Wõõriti teele sattudes jooksnud laewad pea mereliiwa lagendikkude peale kinni. Seda liiwlased just oodanudki. Wana seaduse järele langenud randa kinnijooksnud laew rannarahwa omaks. Enne kui mõisnik weel jõudnud oma osa saama minna, sõudnud liiwlased laewale laewa koormast enestele matti wõtma, ei ainult matti, waid tihti kogu koormat enestele pärima. Sarnased juhtumised on aga ammu juba ajaraamatu mälestusteks jäänud.

Hiljemal ajal astus mereröõwimise asemele kange konderbandi wedamine. Oma wäikeste laewadega sõitsiwad liiwlased Meemeli ja Königsberki ja tõiwad sealt tollita kaupa Riia kaupmeestele. Tihti wõtsiwad liiwlased niisuguse teekonna ette, et iseenestele Saksamaa piiritust tuua. Nagu meremehed enamaste igalpool, nii armastawad liiwlasedki kangeste alkoholi. Saksamaalt saadi paremat ja odawamat, kui oma kodukohast. Nii hästi wiin kui ka hea teenistus salakauba wedamises kihutasiwad liiwlasi tihti Saksamaale purjutama. Alati ei läinud niisugused teekonnad hädaohtuteta mööda. Tihti langesiwad salakauba wedajad piiriwahtide küüsi. Need aga ei mõistnud nalja. Raske rahatrahw ja pikem kinniistumine ootas kättesaadud liiwlasi. Trahwid mõjusiwad nii liiwlastesse, et nad aegamööda salakauba wedamise täieste maha jätsiwad.

Selle wasta hakkasiwad liiwlased wiimasel ajal kauba wedamise peale seaduslikul teel ja õiguse nimel rohkem rõhku panema. Nad asutasiwad osaseltsisid ja muretsesiwad seda wiisi ühendatud jõuul enestele wähemaid laewu. Need laewad weawad niihästi omamaa sadamate wahel, kui ka wõõramaa ja omamaa wahel kaupa edasi, tagasi. Nimelt on Duoniki mehed agarad merel sõitjad.

Kuhja loomisel.

Teised liiwlased jälle, kellel warandust pole laewa osanikuks saada, otsiwad wõõraste laewade pealt teenistust. Mõneaastase merel sõitmise järele püüawad Liiwi noored mehed meremeeste kooli astuda ja seal mereasjandust edasi õppida. Kooli lõpetades saawad noored mehed laewajuhatajate kohad. Meie maa laewade peal juhtume tihti Liiwi sugu laewajuhatajatega kokku. Kroonlinna mitutki sadamalaewa juhatawad liiwlased.

Seda wiisi teewad liiwlased mere alati oma leiwaisaks ja meri ise saab neile nagu teiseks kodumaaks. Nad naljatawad tihti, et nad wenes sündinud olla. Peaoma elu saadawad nad wenes mööda ehk laiemas mõttes merel mööda. Rannal sündinud ei leia iga liiwlane ranna liiwa all ommeti hauda, waid mõnda, mõnda katawad ja matawad mereweed.

Kurelased.

Liiwlastest kõneldes ei wõi meie kurelastest waikida, kui ka neid enam elusate seas ei leia. Surnute, kadunute seas kestawad nad edasi ja nende mälestus elab ajaraamatutes. Wanal ajal kardeti kurelasi ligidal ja kaugel ja nende wahwusest teati palju jutustada. Mõnda korda käisiwad kurelased Rootsi ja Taani rannarahwast waatamas, aga ei neid sõbralikult teretamas, waid tuhalasusid ja werisid jälgi järele jätmas. Tihti tungisiwad kurelased merelgi laewade kallale ja nõudsiwad wõõrastest laewadest enestele saaki. Kurelased armastasiwad mereröövimist ja ajasiwad selle rööwimisega ümberkaudu igalpool rahwastele hirmu peale. Iseäranis kardeti Siniste mägede kurelasi.

Kurelaste kohta on paljugi waieldud, nimelt nende sugupära kohta. Uuemal ajal ühineb suurem jagu uurijaid sellele arwamisele, et kurelased liiwlaste lähemad sugulased olnud. Wõib olla, et kurelasi niisamasugusteks liiwlaste sugulasteks tuleb arwata, nagu tartlasi eestlaste sugulasteks. Arwatakse, et nende eluasemed mere äärt mööda Liibawini, jah koguni Kura laheni (Kurisches Haff) ulatanud, mis neilt enesele nime pärinud, niisama nagu Kuramaagi. Ommeti ei wõtnud kurelased kogu Kuramaad eneste alla, waid enam läänepoolist osa. Kaugemal maa südames asusiwad Läti-Leedu tõugu rahwad. Kurelaste Liiwi tõugu nähakse omalt poolt saarlaste liiwlastele

antud nimigi — kurelased — üles tunnistawat. Kui saarlased mõlemaid, s. o. liiwlasi ja kuurlasi, kurelasteks hüüawad, siis pidiwad liiwlased ja kurelased wististi üht tõugu olema. Kas nimi kuurlane ehk kurelane õigem, on praegusel ajal raske otsustada. Igapidi antakse sellele rahwale pea üht, pea teist nime.

Kui ka kurelased ja saarlased muiste kangest mereröówli ametit pidasiwad ja neid kardeti, kõneleb Taani ajalookirjutaja Saxo ommeti, et Taani kuningad ammust ajast eestlased, liiwlased ja kurelased oma walitsuse alla heitnud.

Sedasama püüawad Rootsi raamatud oma kuningatestki kõnelda. Igapidi peawad Taani ja Rootsi kuningad mõnda korda Kuramaale minema kurelasi uueste alla heitma. Saxo räägib, et Taani kuningas Hadding kurelaste kuninga Lokeri ära wõitnud, niisama Haddingi poeg Frotho kurelaste kuninga Dorni. Weel kõneleb Saxo, et eestlased ja kurelased endid hunnlastega ühendanud ja taanlaste wasta sõdinud. Islandi wanad jutud teawad jälle, et Rootsi kuningas Iiwar Eesti ja Kuramaa ära wõitnud. Kõik need teated kannawad liialt ennemuistsete juttude pitseri eneste külles.

Enam tõenäoliselt näitab Ansgariuse eluloo kirjutaja Rimberti kirjeldus kurelastest. Taanlased läinud Kuramaale rööwima ja kurelasi alla heitma. Kuramaal olnud 5 maakonda. Kurelased hakanud agaralt taanlaste wasta, tapnud neid palju ja saanud neilt rohkeste kulda, hõbedat ja muud saaki. Seda kuuldes läinud Rootsi kuningas Olaw kurelasi nuhtlema. Äkiste tunginud ta kurelaste Seeburgi nimelise linna kallale. Küll kaitsnud linna 7000 meest, aga rootslased wõitnud linna ära ja süüdanud põlema. Selle peale läinud rootslased 5 päewa teed edasi kurelaste teise linna — Apulia — kallale. Seda kaitsiwad 15,000 meest. Kaheksa päewa piirasiwad nad linna ümber ega saanud wõitu. Juba pidiwad nad tühjalt

ära minema, kui kaupmehed neile nõuu andsiwad linna kallale tungimist jätkata. Rootslased tegiwad nii ja sundisiwad seda wiisi linnarahwast wiimaks rahu paluma. Linnarahwas lubas enne taanlastelt rööwitud kulla ja hõbeda rootslastele anda ja peale selle weel maksu maksta. 30 pandiwangiga läks kuningas Rootsi tagasi. Seda sõjakäiku arwatakse 853 sündinud olewat. Seeburg seisis wist Liibawi järwe põhjapoolsel kaldal, Apulia aga Kowno kubermangu rajal, kus weel praegu Appule küla olemas.

Hiljemine hakkasiwad norralasedki kurelasi taga kiusamas käima. Ühest niisugusest käigust kõneleb üks Norra wana raamat nii: Erik Werekirwe walitsuse ajal — umbes 925 — purjutasiwad norralased Kuramaale, tegiwad pooleks kuuks rahu ja hakkasiwad kurelastega kauplema. Rahuaja lõpu järele hakkasiwad nad rööwima. Korra tuliwad nad suure jõe suhu. Jõe kaldal kaswis paks mets. Jõge mööda sõitsiwad norralased üles ja jagasiwad mehed mitmesse hulka, iga hulka 12 meest. Peamehed oliwad Egil ja Torufl. — Metsa taga leidsiwad nad elumajasid. Sinna tõttasiwad nad riisuma. Õhtul taganes Torulf oma meestega metsa ja ootas Egili. Ei Egili näha kusagil. Egil oli edasi läinud ja seal niisama rööwinud. Tagasiminekul tungisiwad kurelased äkiste majade ja metsa wahel norralaste kallale. Majade juurest ulatas kõrge püstaed metsa poole. Egil käskis mehi aia äärt mööda sammuda, et kurelased igast küljest kallale ei pääseks. Teel tuli aga teine aed wastu, mis esimesest risti läbi käis. Norralased jõudsiwad nüüd aianurka ega pääsnud enam hõlpsalt edasi. Kurelased aga kippusiwad mõõkadega ja odadega nende kallale. Norralased wõeti aianurgas wangi, seoti kinni ja wiidi talusse. Peremees nõudis kohe wangide surma. Peremehe poeg aga soowis, et wangid teise päewani elama jäetakse. Wangid wiidi hoonesse kinni, kurelased aga läksiwad tuppa sööma ja jooma. Egil sai mahti käsi sidemist wabaks päästa ja

päästis ka seltsimehed lahti. Nüüd hakkasiwad nad wäljapääsmise peale mõtlema. Majaseinad oliwad paksudest palkidest, ühel pool aga laudadest. Norralased lõhkusiwad selle seina ja pääsiwad teise tuppa. Alt kuulsiwad nad nüüd inimeste häält. Waadates leidsiwad nad luugi, mis alla keldrisse ehk koopasse wiis. Sealt tuli kolm taanlast wälja. Ühe nimi oli Aki. Neid taanlasi oliwad kurelased möödaläinud aastal wangi wõtnud. Taanlased püüdsiwad aga põgeneda, neid wõeti aga kinni ja pandi siia wangi. Aki käskis norralasi teist laudseina lõhkuda. Egil tegi nii ja pääsis nüüd aita, aidast aga hõlpsaste wälja. Aki nõuu peale läksiwad norralased pererahwa kallale, rööwisiwad esmalt enestele sõjariistad ja tapsiwad siis inimesed. Põrmandul nägiwad norralased luugi. Luuki awades leidsiwad nad keldri, kus palju hõbedat ja kallist warandust peidus seisis. Igaüks wõttis niipalju, kui jaksas kanda. Egil wõttis peale selle weel meeastja kaasa. Selle peale läks Egil kööki. Köögis põles suur tuli, tulel rippus pada. Sinna oli palju puid wiidud ja neist tehtud selle koha pruugi järele nagu õitsetuli seda wiisi, et tuli esiti puude külge sütitati, kust ta siis üle kõigi puude lagunes. Egil tõmmas tuki peosse ja pistis selle katuse tohtudesse. Maja süttis põlema ja esimesest majast ka teised majad. Tagasi minnes leidis Egil, et meeastja täis hõbe raha oli.

Hiljemine kuuleme uuesti, et kurelased taanlastele mererööwimisega palju waewa tegiwad. Kuningas Waldemar saatis oma poja neid karistama. Olandi saarel sai ta kurelastega ja eestlastega kokku. Mererööwlid saiwad taanlaste nõuust aru, wedasiwad laewad maale ja pugesiwad metsa warjule. Kaks taanlast sõudsiwad oma sõiduriistadega randa, kus nad kohe mererööwlitele saagiks langesiwad. Kaks piiskopp Absalomi rüütlit ruttasiwad appi, aga saiwad ise surma. Niisama käis kolmanda rüütli käsi wähe kaugemal. Kurelased raiusiwad kirwestega waenlaste laewadele augud põhja ja uputasiwad siis laewad

meresse. Kuninga poeg Kristoffer tahtis appi minna, aga raske kiwisadu wõttis ta laewa wasta. Taanlane Esbern ruttas Kristofferile appi. Mereröödwlid haawasiwad Esberni mehi ja katsusiwad laewa randa wedada. Esbern kargas selle peale üksipäini waenlaste kallale ja wõitles tüki aega waenlaste wasta. Wiimaks haawati Esbern. Siiski päästsiwad Kristofferi mehed ta surmast. Öö otsa puhkasiwad taanlased, hommikul hakkasiwad nad wõitlust uueste. Kurelased hakkasiwad nii waljult karjuma, et taanlasi palju hirmu pärast põgenes. Siiski wõideti wiimaks kurelased.

Hiljemal ajal puutus piiskopp Albert kurelastega merel kokku. Kurelased tungisiwad ta laewade kallale ja tapsiwad hulga mehi. Paarkümmend aastat pärast seda räägitakse ju kurelaste kuningast Lammekinist, kes sakslastega käsikäes hakkab käima, kuna kurelased enne seda ikka liiwlastega ja eestlastega üheskoos ettewõtteid korda saatnud. Ei maksa kõigist neist ettewõtetest pikemalt kõneleda: need on Läti Hindreku ajaraamatust enam, wähem tuttawad.

Lõpuks kuuleme weel, mis üks wana kirjanik kurelastest kirjutab: Kuramaa seisab Rootsi walitsuse all. Rahwas on werejänuline ja kardetaw hirmsa ebajumalateenistuse pärast, aga neil on palju kulda ja häid hobuseid. Kõik hooned on täis ettekuulutajaid, lindude waatajaid nõidu. Ettekuulutusi käiakse seal kogu maailmast, iseäranis Hispaniast ja Kreekast kuulamas. — Kui palju neis lausetes tõtt, jääb muidugi küsitawaks.

Kurelaste kuulsus on hauda langenud, niisama nagu armuta aeg kurelasi endid kalmuküngastesse wiinud. Ei ole uskuda, et nad sugupuudusesse surnud, waid et nad ära lätistatud. Igapidi ammu ju on nad maailmast häwinud; Kuramaa ja Kura lahe kuulutab maailmale weel iga päew endise südika rahwa mälestust.

E. K. S. Rahwakirjanduse Toimekonna wäljaanded.

1. **A. Kuusk, Keemia algõpetus.** Tartus, 1908. XII + 94 lhk. Hind 60 kop.

1909. aastal:

2. **Äschylos, Kinnineeditud Prometheus.** Kreeka keelest ümberpannud **J. Jõgewer.** Tartus, 1908. 52 lhk. Hind 20 kop.
3. **M. J. Eisen. Eestlaste sugu.** I. osa. Piltidega.
4. **A. Koger. Inimese anatomia ja füsiologia.**
5. **P. Põld. Pädagogika I.** (Pädagogika ajalugu).
6. **Th. Hermann (Pantenius). Üksi ja waba.** Roman. I. osa.

1909. aasta wäljaannete pääle on ettetellimine awatud. Kes 2 rbl. otsekohe Toimekonna nime pääle Tartusse saadab, sellele saadetakse raamatud ilmumise järele kodu kätte. Raamatukaupluste kaudu tellijad maksawad 20 kop. rohkem. Kes 1909. a. ilmunud: A. Kuusk „Keemia algõpetus“ soowib saada maksab 50 kop. juure. Raamatute hinda tõstetakse nende ilmumise järele. Ettetellimisi ilma lisamaksuta wõtawad kõik Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusemehed wastu.

Hind 70 kop.

Trükitud „Postimehe“ trükikojas, Tartus.

